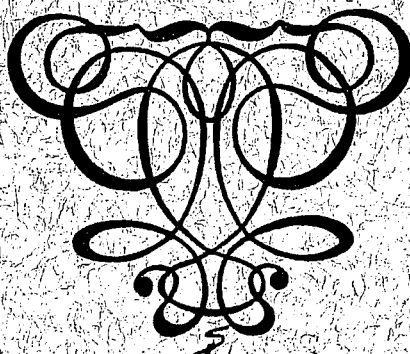

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

FÖR
POLITIK · STATISTIK · EKONOMI

NY FÖLJD UTGIVEN AV
FAHLBECKSKA STIFTELSEN

ÅRG. 52

1949

HÄFT. 3

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFTS EXPEDITION, LUND

DISTRIBUTÖR: C. W. K. GLEERUP

Lösnummer av detta häfte kostar kr. 3.—

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

kommer att under år 1949 liksom hittills innehålla dels vetenskapliga uppsatser i statsvetenskap — »politik» i ordets äldre och mera omfattande bemärkelse —, statistik och ekonomi, dels en avdelning översikter och meddelanden, avsedd att hålla läsaren å jour med vad som händer och skrives på hithörande områden, dels slutligen mera ingående granskningar av utkommande, framför allt svensk, men jämval annan nordisk samt utländsk statsvetenskaplig litteratur. Tidskriften vill framträda som ett organ för vetenskaplig orientering och diskussion i de ämnen, vilka falla inom den angivna ramen.

Tidskriftens redaktion handhåves, under överinseende av Fahlbeckska Stiftelsens kollegium (professorerna FR. LAGERROTH, E. FAHLBECK, C.-E. QUENSEL, J. ÅKERMAN, G. CARLSSON, S. BOLIN och E. GJERSTAD), närmast av professor E. FAHLBECK, Lund, som redaktionssekreterare och ansvarig utgivare, under medverkan av professor C. A. HESSLER, Uppsala (litteraturredaktion) och docent E. THERMÉNUS, Stockholm (översikter och meddelanden).

Tidskriften utkommer som hittills i 5 häften om året. Prenumerationspriset är 12 kr. pr år.

Prenumeration kan ske antingen genom bokhandel eller direkt hos »Statsvetenskaplig Tidskrifts Expedition, Lund», postgiron nr 279563, (ej hos redaktionen).

Eftertryck av tidskriftens artiklar och övriga innehåll utan angivande av källan förbjudes.

Lund i januari 1949.

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

INNEHÅLL

UPPSATSER

GEIGER, THEODOR, Om ejendomsret, socialisering og Burnham's managerial revolution	139
GRANFELT, HELGE, Neutralitet och försvarsallianser	151

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Riksdagen och utrikespolitiken 1948. Av NILS ANDRÉN	162
S. A. Hedin i Svenska Akademiens minnesteckningar. Av EDVARD THERMÉNUS	173

LITTERATURGRANSKNINGAR

Hälvar G. F. Sundberg, Kyrkorätt. Anm. av SVEN KJÖLLERSTRÖM	199
Sverker Groth, Återfall i brott åren 1921—1940, en statistisk undersökning. Anm. av SVEN MOBERG	204
Wolfgang Hirsch, Vilfredo Pareto. Ein Versuch über sein soziologisches Werk. Anm. av BERTIL PFANNENSTILL	211
Tidskriftsöversikt. Av M. B-R	212

OM EJENDOMSRET, SOCIALISERING OG BURNHAM'S MANAGERIAL REVOLUTION*

Av Professor THEODOR GEIGER, Århus

Den nyere retsteori har afsløret naturrettens begreb om ejendomsretten som en metafysisk tågedannelse. Følgerne deraf strækker sig dybere ind i sociologien og politikken end man fra første færd skulle tro. Følgende tre forestillinger er særlig kendetegnende for naturrettens ejendomsretlige begreb:

1) Ejendomsretten opfattes som et forhold mellem *en person og en ting*, og dette forhold forestilles som personens herredømme over tingen.

2) Ejendomsforholdet selv menes at være en oprindelig *meneskerettighed*, der består forud for enhver positiv retsorden. Denne skal kun beskytte den a priori givne ejendomsret.

3) Ejendomsforholdet er i sig selv et *ubegrænset* herredømme. Kun udøvelsen af dette herredømme er i visse henseender begrænset gennem hensyntagen til de andres frihedssfære.

Marx har måske ikke som den første, men dog med større eftertryk end nogen før ham rokket ved denne opfattelse. Hvor han taler om produktionsforholdet, siger han, at dette er et socialforhold mellem personer eller grupper, beroende på deres andel eller manglende andel i produktionsmidlerne og deres stilling i produktionsprocessen. Han tilføjer, at ejendomsretten kun er det juridiske udtryk for det samme. Ejendomsforholdet er altså et forhold ikke mellem person og ting, men mellem personer m. h. t. en ting —: et socialforhold. Denne sociologisering af ejendomsretsbegrebet har i sin tid været en virkelig bedrift. Desværre har Marx i andre henseender ikke formået at frigøre sig fra sin tids ejendomsretlige overtro. Derom snart mere.

* Forelæsning, holdt ved Lunds Universitet d. 9. febr. 1949.

I fri og modificeret gengivelse af Uppsalajuridikkens tankegange vil jeg fremføre følgende som kritik af dette forældede begreb om ejendomsretten. Denne er som nævnt et forhold mellem personer m. h. t. en ting. Jeg skal her lade det stå åbent, hvorvidt den traditionelle skelnen mellem tinglige og obligationsretlige forhold ud fra dette synspunkt må underkastes en efterprøvning. Dernæst er ejendomsretten ikke a priori givet, d. v. s. at den positive ret ikke *beskytter* den bestående ejendomsret, men *skaber* det ejendomsretlige forhold som sådant, og giver det et efter tid og sted forskelligt indhold. Heraf fremgår yderligere, at al tale om lovgivningens indgreb i ejendomsretten i grunden er nonsens. Uden den positive ret er der ingen ejendomsret at gøre indgreb i. Denne sidste påstand må uddybes noget mere.

Når der ikke forud for den positive ret består nogen naturlig ejendomsret, kan en sådan hverken være genstand for beskyttelse eller begrænsning fra den positive retsordens side. Ejendomsrettens eneste indhold er da summen af de dispositionsbeføjelser, den positive retsorden indrømmer og garanterer den såkaldte ejer. Dispositionsbeføjelserne er ikke noget, der *følger* af ejendomsretten, men de er dens indhold, og dens *eneste indhold*. Stryger man alle specielle beføjelser, er der intet af ejendomsrettens indhold tilbage, »ejendomsret» er da blevet til et tomt ord. Når lovgiveren blokerer visse hidtil garanterede dispositionsbeføjelser, har han strengt taget ikke gjort et indgreb i ejendomsretten, men simpelthen erstattet en hidtidig retsinstitution med en ny af noget ændret indhold.

Enhver positiv retsorden har en eller anden institution, der indebærer visse dispositionsbeføjelser m. h. t. ting, men disse beføjelser er efter art og omfang forskellige. Et fuldstændig ubegrænset herredømme findes mig bekendt ingen steder. Også den naturretlige liberalisme anså begrænsninger for nødvendige, men som sagt på den måde, at den tænkte sig »ejendomsretten selv» som et ubetinget herredømme over tingen og kun begrænsede dets *udøvelse i visse henseender*. Denne skelnen mellem herredømmet selv og dets udøvelse bliver meningsløs, når man har erkendt, at ejendomsretten selv er identisk med de beføjelser, den indebærer. Naturretlig liberalisme går endvidere ud fra, at den rette forståelse af menneskets medfødte rettigheder giver entydige retningslinier for, på hvad måde ejendomsrettens udøvelse bør begrænses for almenhedens skyld. Vi véd idag, at der ikke findes nogen objektiv og almengyldig målestok for, ved hvilken grænse den enes udøvelse af hans ejendomsret

begynder at skade andres eller hele samfundets formentlig beretigede interesser. Alt kommer her an på tidens og stedets sociale struktur og samfundsopfattelse.

Vi fastslår derfor afsluttende følgende. Ejendomsret er kun navnet på det indbegreb af dispositionsbeføjelser, samfundet indrømmer og garanterer visse personer, m. h. t. visse ting. Disse beføjelser er efter art, omfang og intensitet forskellige i de efter tid og sted forskellige samfund. Ejendomsretten har derfor ikke noget entydigt bestemt indhold, men er netop kun et fællesnavn for retlige garantier af skiftende indhold. Ejendomsretten er ikke en genstand for beskyttelse og begrænsning gennem den positive retsorden, men denne selv skaber til enhver tid og på ethvert sted ejendomsrettens indhold derved, at den garanterer bestemte dispositionsbeføjelser.

Ved *kapitalisme* forstår man et erhvervssystem, der beror på den såkaldte private ejendomsret til produktionsmidler og på ejerens frie initiativ m. h. t. udnyttelsen af sit produktionsapparat. Ved *socialisering* forstår man derimod overførelsen af produktionsmidlerne i samfundets fælles eje og deres udnyttelse under hele samfundets centrale kontrol.

Jeg skal nu med udgangspunkt i vore retsteoretiske forudsætninger forsøge at påvise, at modsætningen i gængs opfattelse er forkert opstillet. Det kapitalistiske samfund er besat af forestillingen om ejendomsrettens hellighed — dets modspiller, socialismen, er ikke mindre besat af tanken om samme ejendomsrets djævelskhed. Begge tillægger ejendomsrets-begrebet en mystisk realitet, som det ganske savner. Trods sit førnævnte sociologiske tilløb i den rigtige retning er Marx dog et barn af 1800-tallets ejendomsretlige metafysik. Den socialistiske bevægelses revolutionære slagkraft rettes mod den mystiske ejendomsret. Dens bevarelse menes at opretholde kapitalismen, dens ophævelse ventes at hidføre samfundets kollektive kontrol med produktionsmidlerne. Har man frigjort sig fra den magiske tro på ejendomsretten, véd man, at hverken det ene eller det andet er tilfældet.

Hvad det i realiteten kommer an på er hvilke personer, der nyder visse garanterede dispositionsbeføjelser m. h. t. produktionsmidler, og af hvad art og rækkevidde disse beføjelser er. Derimod er det ret ligegyldigt, med hvilket juridisk navn man betegner disse beføjedes retlige hjemmel.

Når vi først betragter forholdet fra *kapitalistisk* side, viser det sig straks, hvor ørkesløst det er at skelne mellem selve ejendomsretten og de beføjelser, der formentlig følger af den, samt disses udøvelse. Liberalismen gav ejeren alle dispositionsbeføjelser, man dengang anså for at være forenelige med andres frihedssfære, og det var særdeles mange og dybtgående. Så kom interventionismens tid fra ca 1885 fremefter. Ejendomsretten blev som formel retsinstitution fuldt bevaret, men ejerens beføjelse til at udøve sin ejendomsret i visse henseender begrænset. Vi ville i stedet for sige, at ejendomsretten til produktionsmidler har fået et andet, indsnævret indhold. Denne reduktionsprocess kan nu fortsættes og er faktisk blevet fortsat gennem skattepolitik, socialpolitik, reguleringer, råstoftildeling osv. Interventionismen begrænser kun dispositionsbeføjelserne negativt, dvs. at alt, hvad der ikke er forbudt, er tilladt. Vort nuværende reguleringssystem danner allerede overgangen til en langt mere bunden form. Tendensen går derudover henimod en omfattende central erhvervsplanering, og denne betyder i yderste tilfælde, at der på alle punkter træffes positiv bestemmelse om, på hvad måde ejeren af et produktionsapparat har at anvende dette. Den politiske form, hvorunder dette sker, er i nærværende sammenhæng af mere underordnet betydning. Er det diktatur, får ejerne ligefrem deres direktiver fra myndighedernes side. Bevarer man noget, der ligner demokratiet, tvinges ejerne dog til produktion af en bestemt art derigennem, at man gennem råstof-, drivkraft- og arbejdstildeling samt prisregulering afskærer dem fra enhver anden produktion.

Vi kan nu forestille os, at man på trods deraf opretholder ejendomsretten som en formel institution. Men den er da fuldstændigt udhulet; indeholder ingen som helst reale dispositionsbeføjelser. Hvad der bliver tilbage, er kun et navn. Ejeren beholder sin formelle retstitel som sådan, men der følger ingen rettigheder, ingen beføjelser af denne retstitel. Man vil straks gøre en indvending. Så længe ejendomsretten er bevaret, får ejeren dog selv under fuld planøkonomi den indkomst, de ham påtvungne dispositioner over produktionsapparatet kaster af sig. Er dette da ikke noget reelt indhold af ejendomsretten?

Her må vi skelne mellem to ting. En del af ejerens indkomst går til hans personlige forbrug, og derover disponerer han frit. Men det er ikke denne del af indkomsten, der gør ham til kapitalist. Den svarer til, hvad også den ansatte driftsleder i et socialistisk

samfund ville få. Størrelsen af denne indkomst er af underordnet betydning. De sovjetiske driftsledere har meget høje indtægter, og på den anden side kan et formelt set kapitalistisk samfund gennem en skarp skatteprogression sænke ejerens indkomst næsten efter behag — bortset fra, at forbrugsmulighederne er snævert begrænsede under en omfattende erhvervsplanering, hvor mængden af de forskellige goder, der skal fremstilles, er forud bestemt.

Ejerens stilling som kapitalist ligger imidlertid i den del af hans driftsherrevinst, der gennem opsparing tilføres nyinvesteringen, og denne del af overskudet ville i et socialistisk samfund tilfalde almenheden. I et såkaldt kapitalistisk samfund øger den derimod virksomhedsejerens formue. Dermed synes det at være sagt, at ejendomsretten også under fuld planøkonomi har et reelt indhold. Lad os se, om det passer! Ejeren har fx. i år tjent 200.000 kr, betaler 80.000 i skat, forbruger 50.000 til at leve af og kan anvende de resterende 70.000 til nyinvestering. Men han kan ikke i et plansamfund investere efter eget forgodtbefindende og rentabilitetskalkyl. Det offentlige disponerer indirekte også over den nydannede pengekapital, dels gennem sin penge- og kreditpolitik, dels simpelthen derigennem, at selve produktionen af kapitalgoder, hvori man kan investere ny pengekapital, er reguleret gennem erhvervsplanen.

Kapitalisten er altså formel-juridisk ejer til sit produktionsapparat, men de facto frataget alle væsentlige dispositionsbeføjelser m. h. t. dette apparat. Vi har da det klassiske tilfælde af kold socialisering. Ejendomsretten er bevaret som juridisk institution, men alle beføjelser, der rimeligvis kan udledes af den, udøves af det offentlige. Man kunne ligesågodt erklære selve ejendomsretten som ophævet. Det er et spørgsmål om blotte ord. Samfundet er kapitalistisk af navn, men socialiseret af gavn.

Dermed begiver vi os over på den modsatte side og betragter sagen fra et *socialistisk* ståsted. Hvis ejendomsretten skal have noget reelt indhold, kan det kun være de deri liggende dispositionsbeføjelser. I det socialistiske samfund er den personlige ejendomsret til produktionsmidler ophævet eller, som man også udtrykker det: produktionsmidlerne er overført i fælleseje. Der findes i hvert fald ikke længere nogen personlig ejer, der har dispositionsbeføjelser. Men det er ganske givet, at nogen må disponere over produktionsmidlerne, ellers produceres der ingenting. Samfundet som sådant, den amorfe almenhed, kan aldrig selv disponere. Men hvem

da? I et socialistisk samfund må det være dettes betroede organer. En anden personkreds end ejerne altså, men atter, ligesom under kapitalismen, et fåtal. For dem, der under alle omstændigheder er udelukket fra enhver dispositionsmagt over produktionsmidler, kan det være ligegyldigt, hvem det så er, der disponerer.

Man kunne svare, at det dog gør en forskel, at kapitalisten disponerer til egen fordel, det socialistiske samfunds organer derimod på almenhedens vegne. Men det er jo igen kun ord. Kapitalisten hævder også at stå i hele samfundets tjeneste og handle til dets gavn. Men hvem kan holde effektiv kontrol med, at han virkelig gør det? I det socialistiske samfund er ejeren frataget sin hidtidige dispositionsmagt og dermed også muligheden for at misbruge den. I hans sted har samfundets betroede organer dispositionsmagten. Og hvem holder effektiv kontrol med dem? —: overordnede organer — og så videre helt til toppen — men ikke almenheden. Og det er menneskelig erfaring, at den, der har magten, nok også skal vide, hvor hans fordel ligger. Både de private ejere i det kapitalistiske og statens organer i det socialistiske samfund nyder en magtstilling i kraft af deres dispositionsbeføjelser m. h. t. produktionsmidlerne. Begge er også privilegerede gennem en ekstra høj andel i det samlede samfundsprodukt til eget forbrug. Forskellen ligger i deres privilegerede stillingers formelle retsgrundlag. Institutionerne er af forskellig juridisk struktur — resultaterne er stort set de samme. Under kapitalismen er ejendomsretten bevaret, men kan gennem erhvervsplanering lenses for alle reelle dispositionsbeføjelser. Under socialismen er ejendomsretten ophævet, men intet kan forhindre, at nogle er begunstiget gennem særlige dispositionsbeføjelser. Ejendomsretten uden dertil knyttede dispositionsmuligheder er en tom frase — mens på den anden side den, der nyder garanterede dispositionsmuligheder, har en fortrinstillig, der svarer til ejendomsretten, selv om den har et andet navn.

Ud fra disse forudsætninger kan man danne sig et vist billede af *fremtidens samfundsstruktur*. Det er vistnok stort set rigtigt, at de personer, der disponerer over produktionsmidlerne og kontrollerer andres adgang til dem, er samfundets herskende lag. Sådan set kan der ikke være tvivl om, at kapitalisterne har været 1800-tallets herskende klasse, men at deres stilling i Vestevropa er blevet betydeligt svækket under det sidste halvsekel og fuldstændigt likvideret i de sovjetiske lande. Hvad angår den vestlige verden, er det teoretisk muligt, men efter alt at dømme højst usandsynligt, at den

---

vender tilbage til et frit dvs. gennem sine egne mekanismer autonomt styret erhvervsliv. I så fald ville produktionsmiddelejernes magtstilling atter styrkes. Langt mere sandsynligt er det, at vi vil fortsætte ad den engang betrødte vej og bevæge os henimod en mere og mere målbevidst statlig regulering af erhvervslivet. Derhen trænges vi i kraft af vor demokratiske statsform, gennem hvilken de ikke-besiddendes store masser har politisk overvægt. De ønsker naturligtvis ved hjælp af statsapparatet, hvis kontrol de har en stor andel i, at dæmme op mod de besiddendes økonomiske overvægt.

Man kan således regne med en yderligere svækkelse af kapitalisternes magtstilling i samfundet — og hvem træder så i deres sted? Derom har den meget læste og endnu mere omtalte Amerikaner *James Burnham* i sin bog om »The Managerial Revolution» fremsat en interessant teori.

Den herskende stilling i samfundet er efter Burnham ved at gå over til de såkaldte managers, d. v. s. erhvervsvirksomhedernes produktionsledere. Det er dem, ikke kapitalisterne, der i stigende grad virkelig disponerer over produktionsmidlerne. Kapitalismen, siger Burnham, er dødsdømt. Det, der følger efter, er imidlertid ikke socialisme, men et managerial society, et samfund, der står under produktionsledernes herredømme. En af de grunde, han anfører, er følgende. De store virksomheder, der er bestemmende for det moderne erhvervslivs form, ejes af aktionærer. Disse ejere oppebærer ganske vist dividenden, men har ikke nogen afgørende indflydelse på, hvordan der disponeres over virksomhedens produktionsapparat. Det har derimod direktørerne. Et andet synspunkt er det følgende. De styrende kræfter bag en moderne storvirksomhed er 1) kapitalisten, ofte i skikkelse af en masse aktionærer, 2) selve virksomhedens produktionsledere, 3) dens forretningsledelse, og i mange tilfælde 4) store finansmænd eller banker, der kontrollerer et større antal foretagender. Af disse er ejerne og forretningslederne interesseret i profitten, finansmagnaterne derimod bruger de enkelte af dem kontrollerede foretagender som brikker i et spil om den økonomisk-politiske magt. Alle tre er knyttet til det kapitalistiske system. Det er produktionslederen ikke — hans funktion består uafhængig af det til enhver tid herskende erhvervssystem.¹ Han er forholdsvis uinteresset i kapitalismens bevarelse.

¹ Produktionslederen af en skofabrik er efter Burnhams definition den mand, der sørger for, at fabrikkens personlige og saglige apparat fremstiller sko. Forretningslederen derimod er den mand, der sørger for, at der tjenes på de fremstillede sko.

ret, men støttet til deres embedspligt og bemyndigelse. Er ordene forskellige, er resultatet dog stort set det samme. Hos en lille gruppe af personer er dispositionsmagten over samfundets erhvervsressourcer samlet. Det er dem, der danner fremtidens herskende samfundslag. Indenfor dette byråkrati danner de enkelte virksomheders produktionsledere det yderste led som det centrale erhvervsbyråkratis på stedet udførende organer. Kun gennem denne perifere tilhørighed til statens erhvervsbyråkrati får de andel i dettes kollektive magtstilling.

På den anden side betyder den lige beskrevne proces en styrkelse også af det hidtidige administrative og øvrige byråkratis stilling. For det første medfører det nye erhvervsbyråkratis opståen en talmæssig forøgelse af byråkratiet som helhed. For det andet vil der i kraft af uddannelse, standsforestillinger og funktionsform bestå et snævert solidaritetsforhold mellem det nye økonomiske og det gamle administrative byråkrati. For det tredje griber de tidligere statsadministrative og de nye erhvervsstyrende funktioner så mangfoldigt over i hinanden, at en skarp skillelinie ikke kan opstå mellem de to tilsvarende embedsmandsgrupper. Erhvervsbyråkratiet er i sin første fase jo ligefrem vokset frem af det administrative, idet de nye, erhvervsstyrende instanser oprettes som underafdelinger af bestående departementer.

Man vil indvende, at en demokratisk stats embedsmænd handler efter den politiske ledelses ordre, at de egentlig dispositionsbeføjede derfor ikke er erhvervsbyråkratiet, men regeringen, kontrolleret af parlamentet, hvilket atter er kontrolleret af folket. Det er allerede antydnet, at folkets kontrol med parlament og regering i dag er mindre effektiv, end man som demokrat kunne ønske. Med statens overtagelse af hele erhvervsstyrelsen vil imidlertid også de professionelle politikeres stilling blive svækket. Erhvervslivet frembyder en mangfoldighed af uhyre indviklede sammenhæng og problemer, hvis gennemskuelse og mestring kræver en faglig specialviden af højeste rang. De fleste lægmænd aner end ikke problemernes tilstedeværelse, endstige løsningsmulighederne. I noget afsvækket grad gælder dette også for de professionelle politikere. Rigsdagen kan træffe en beslutning, regeringen og dens enkelte ministre utstede ordrer, men de vil være temmelig magtesløse, når de specialsagkyndige erhvervsbyråkrater påberåber sig uoverstigelige økonomiske hindringer. I stor udstrækning vil det være dem, der har det sidste

ord, i særdeleshed, da givne retningslinier kan modificeres stærkt under omsætningen i praksis.

I et mærkværdigt kresløb omformer således det demokratisk-kapitalistiske samfund sig selv. Demokrati og kapitalisme er samme historiske stunds børn. Politisk lighed og økonomisk frihed går hånd i hånd. Folkestyret, den politiske ligheds statlige form, bliver imidlertid af praktisk nødvendighed til et repræsentativt flertals-styre. Under kapitalismens udfoldelse vokser de ikke-besiddende lag talmæssigt. Med det demokratiske lighedsprincip gennemførelse vinder disse masser det politiske flertal. Som ikke-besiddende ønsker de at svække de besiddendes magtstilling. Lønarbejdets *politiske* magt afbalancerer først, og overgår snart kapitalens *økonomiske* magt. Politisk lighed bliver således til den økonomiske friheds mod-spiller. Gennem kontrol over statens magtapparat indsnævrer de ikke-besiddende masser produktionsmiddelejernes dispositionsmagt og selvrådende initiativ. Kapitalismen undermineres af demokratiet.

Og nu bliver det selve demokratiets tur. Under flertallets pres griber den demokratiske stat stadig dybere ind i erhvervslivet. Først i form af interventionisme. Herefter med et reguleringssystem. Målet er en omfattende planøkonomi. Den demokratiske stat bliver stærk, overtager stadig nye og flere opgaver, opkaster sig også til herre over erhvervslivet. Men demokratiet er opstået som form for en *tilbageholdende* stat. Øget statlig magtfulde mindsker almenhedens mulighed for effektiv kontrol med statsorganerne. Først svækkes vælgerens magt i de professionelle politikeres favør. Herefter, og navnlig med erhvervslivets statliggørelse, svækkes også de professionelle politikeres stilling i byråderiets favør. Kresen er sluttet, en ny samfundsæra tager sin begyndelse.

Så længe erhvervslivet udfoldede sig avtonomt ved siden af det statspolitiske liv, afbalancerede de to hinanden i et glidende og svævende ligevægtsforhold. Med statens primat overfor erhvervslivet er den politiske og den økonomiske magt samlet samme sted. Udøverne af denne dobbelte magt er byråderiet. Og her svigter almenhedens effektive kontrol med organernes gøren og laden. Demokratiet i hidtidig forstand har tabt fodfæstet.

Det er nu ikke meningen her at spå byråderismens fuldstændige sejr over demokratiet. I nutidens stærkt leddelte samfund findes der altid flere magtcentre, og det kommer an på magtfordelingen mellem dem. Men man tager næppe fejl, når man siger, at vort demokrati får et stærkere byråderisk islæt, ja muligvis

omdannes til en demo-byrokratisk mellemform, jo dybere og mere omfattende det offentlige griber ind i erhvervslivets gang og påtager sig at styre dettes selvvirkende mekanismer.

For den, der med alle sine rødder er groet fast i 1800-tallets vest-europæiske miljø og tankeverden er dette en lidet tiltalende prognose. Alligevel frembyder det her tegnede perspektiv visse lyspunkter fremfor en revolutionær overgang til en totalitær diktaturstat. Demokratiet arbejder med voksende friktioner. Efterhånden som dets konkrete opgaver unddrager sig vælgerens indsigt, og flere spørgsmål af vital betydning drages ind under politisk afgørelse, er de demokratiske massers politiske stillingtagen blevet mere stemningspræget og stemningsatmosfæren mere ophidset. Det politiske liv er blevet til arena for en hadefuld kamp om liv eller død, hvor den gensidige forståelse svigter og en mindelig ordening bliver stadig vanskeligere at opnå. Et fagembedsmandsstyre vil i hvert fald bringe de rationelle synspunkter mere i forgrunden. Alene i kraft af sit specielle sagkundskab vil et fagbyråkrati modvirke ensidige foranstaltninger i en enkelt interessegruppes favør — særlig her i Norden, hvor embedsstanden står på et højt fagligt uddannelsesniveau og gennem en lang tradition er gennemtrængt af et demokratisk-humanitært livssyn.

Det ser ud til, at vi må vælge mellem et *fagbyråkrati* på demokratisk eller et *partibyråkrati* på klædediktatorisk grundlag.

NEUTRALITET OCH FÖRSVARSA- ALLIANSER

Av Lektorn Fil. dr *HELGE GRANFELT*, Bromma

Rätten är den kompass, efter vilken politiken skall styra. Men inom den del av folkrätten, som benämnes neutralitetsrätt, är rättsuppfattningen mer än på andra rättsområden beroende av politiska kastvindar. Ty neutralitetsrätten har hängt alltför intimt samman med krigsrätten och dennas mer eller mindre mäktiga handhavare. I neutralitetsrätten gäller det därför ej endast att hävda vissa principer utan även att vid behov med makt försvara dem.

För neutrala småmakter kan detta synas vara en hopplös uppgift, när samtliga stormakter — såsom under de två senaste världskrigen — råka i krig med varandra. Schweiz, Spanien och Sverige ha dock under båda dessa krig lyckats hålla sig utanför stormakternas maktkamp. Att deras militära maktmedel därvid spelat en viss roll, framgår av att Danmark och Norge, som praktiskt taget ej hade sådana maktmedel, trots Danmarks nonaggressionsavtal med den angripande storstaten och trots Norges strategiskt fördelaktiga och avlägsna läge likväl angreps och ockuperades, sedan den norska neutraliteten av båda de krigförande lägren blivit grovt kränkt. Protester med utgångspunkt från Haagkonventionens bestämmelser, alltså erkänd internationell rätt, hade ingen som helst effekt. Neutralitetsrätten som sådan respekterades ej av den överlägsna makten.

Neutraliteten, i den mån den existerar, gäller sålunda endast i begränsad omfattning. Den är begränsad även såtillvida, att den endast gäller för icke-krigförande i en viss tvångssituation, då rätten mellan vissa stater — åtminstone för tillfället — är upphävd och kampen pågår om en ny internationell rätt. Det internationella maktläget och därmed även rättsläget, framför allt krigs- och neutralitetsrätten, är i regel något helt annorlunda efter kriget än dessförinnan.

Hur går allianspolitiken ihop härmed? Rättsvetenskapen liksom dess syster statsvetenskapen har hittills haft ringa intresse för det

samband, som ofta förefinnes mellan neutralitetspolitik och allianspolitik. Mycket har skrivits om neutralitetsrätt och i samband därmed om neutralitetspolitik. Ty, då rätten i detta fall vilar på lös grund, blir den fasta och målmedvetna neutralitetspolitiken så mycket viktigare för fastställande av rättsutvecklingen och utformande av rätten. Ifråga om det egna territoriet, där en stat kan ingripa med sina maktmedel, går det lättare att hävda de neutrala rättigheterna (beträffande t. ex. krigförandes krigsfartyg och trupper, eventuella försök till övergrepp på neutralt område). Men ifråga om det ingen mans land, som de stora världshaven utgöra och där handelsvägarna gå fram, blir det svårare. Här blir en sammanslutning av neutrala stater för tillvaratagande av gemensamma intressen av stort värde. De nordiska staterna ha genom sina s. k. väpnade neutralitetsförbund kunnat göra en uppmärksam insats i folkrättens historia, då de ej utan framgång hävdade den bekanta tesen »fritt skepp gör fritt gods». Mest bekant har 1780 års neutralitetsförbund blivit, tydligen därför att stormakten Ryssland då var med och därför med större makt kunnat hävda de neutralas rättigheter. Stormakten Frankrike har merendels under de väpnade neutralitetsförbundens tid liksom England varit krigförande, ehuru det haft starka sympatier för de neutralas strävanden, medan havets behärskare England varit mindre intresserat.¹

Men det finns också neutralitetsförbund, avslutna under fred. Småmakterna Schweiz och Belgien fingo av stormakterna garanterad ständig neutralitet. Det förutsattes, att de ej voro med i någon allians, eftersom en sådan i en viss situation kunde leda till krig. Stormakterna förpliktade sig inom en viss allians, t. ex. trippelalliansen av år 1882, att iaktta »välvillig neutralitet», såvida ej en sådan situation förelåg, som förpliktigade dem till krigsdeltagande på sin allierades sida. Det bekanta tysk-ryska s. k. återförsäkringsavtalet av år 1887 var dock enbart ett neutralitetsförbund, vari parterna lovade att vara neutrala, om endera blev utsatt för angrepp av utanförstående makt. Neutraliteten var i alla dessa fall beroende av hur ett krigs öppnande bedömdes: vem var den anfallande eller den till anfall provocerande parten? Ett sådant bedömande ålåg det varje part att själv göra.² Någon opartisk utanförstående instans existerade ej, ända till N.F. bildades år 1919.

¹ Se närmare härom Boyé, *De væbnede Neutralitetsforbund* (1912).

² Se närmare härom Granfelt, *Das Dreibundsystem 1879—1916*. Bd I, Vom Zweibund bis zum Sturze Bismarcks och där anförd litt.

Ty därmed blev neutralitetsbegreppet mera invecklat. N.F:s uppgift var att förebygga krig och, om detta misslyckades, organisera de utanförstående staterna till ett samfällt diplomatiskt, ekonomiskt eller i sista hand militärt uppträdande. Under sådana förhållanden kunde en medlemsstat ej längre vara neutral i hävdvunnen mening. N.F:s program kunde dock aldrig praktiskt genomföras, i all synnerhet som man hade minskat förbundets slagkraft genom att fasthålla vid de gamla begreppen om staternas absoluta suveränitet med därav följande noninterventionprincip (art. 5, st. 8) liksom vid Monroedoktrinen, som gick än längre. Vidare fordrades enhällighet såväl ifråga om församlingens som ifråga om rådets beslut, och liknande krav genomfördes vid N.F:s krigsförhindrande verksamhet. Slutligen var N.F:s beslut beroende av om den enskilda staten ansåg betingelser förefinnas för N.F:s ingripande eller ej. Såsom sanktionsparagrafen (art. 16) var formulerad, var det svårt att se, om de neutralas ställning prisgivits eller bevarats, detta så mycket mer som Schweiz blev medlem av N.F., samtidigt som dess neutralitet erkändes.³ N.F.-rådet var dock mycket noga med att framhålla, att Schweiz intog en särställning och att neutraliteten i övrigt ej gick ihop med det nya systemet.

Men vid tolkningen av de speciella bestämmelsernas innebörd liksom ifråga om själva grunduppfattningen av det nya systemets rättsliga och politiska karaktär gjorde sig olika uppfattningar gällande på avgörande punkter. En rättsordning hade skapats till bevarande av freden, men medan en del med ordet fred menade den fred eller det fredstillstånd, som Versaillesfreden grundat, menade andra, att denna fred på grund av sina hårda och delvis motsägelsefulla bestämmelser var en alltför vacklande och osäker grund för en varaktig rättsordning.⁴

Man hade via Wilsons bekanta 14 punkter antagit principen om folkens självbestämmerätt men ej fullföljt den i annan mån än den försvagade de i kriget besegrade folken. Den inre motsägelse, som vidlåde Parisfrederna, försvårade N.F:s arbete för fredens bevarande.⁵

F.N.-stadgan § 19 lämnade emellertid en dörr öppen för revision av föråldrade eller eljest olämpliga fredsbestämmelser, och Kellog-

³ Jfr Cohn, *Neoneutralitet* (1937) och där anf. litt.

⁴ Jfr Cohn, a. a., s. 92 ff.

⁵ Jfr Granfelt, *Striden kring rebus sic stantibus, självbestämmerätten och minoritetsrätten* (Nordisk Tidsskrift for international Ret, 1945).

pakten, som direkt förbjöd krig för nationella syftemåls uppnående, gav vid handen, att endast en lösning på fredlig väg fördragsenligt var möjlig.

I den folkrättsliga litteraturen debatterades under N.F.-tiden livligt frågan om neutraliteten enligt 1907—1909 års Haagkonvention över huvud taget gick att kombinera med § 16 i N.F.-akten. Argumenten för och emot äro givetvis även för de nya till F.N. anslutna staterna av stort intresse.

Neutralitetssystemet var enligt några folkrättslärda ett uttryck för icke-inblandning i andra länders tvister och för statlig egoism, medan sanktionssystemet var uttryck för de moderna principerna om staternas solidaritet och rätt till intervention till förebyggande av krig. Solidariteten framgick ju bl. a. därav, att det kunde bli fråga om militära sanktioner och att en stat kunde förpliktigas till att medge passage för trupper, allt sådant, som ej överensstämde med neutralitetsrätten före 1914. Neutraliteten vore, menade Politis, en produkt av internationell anarki och hade ej någon plats innanför staternas ordnade rättssamfund. Teorin om obegränsad neutralitet hade hindrat den naturliga uppdelningen av rättfärdiga och orättfärdiga krig. Samtidigt som Politis hävdar, att krigen skola bedömas efter moraliska principer och de utanför konflikten stående staterna skola handla därefter, medger han, att i realiteten blir det endast stormakterna, för vilka sanktionerna blir en frivillig sak.⁶

Cohn framhåller i motsats härtill, att de nya principerna om solidaritet, interventionsrätt o. s. v. icke i sin renhet genomförts i förbundspakten, som vore uttryck för en kompromiss eller snarare för en delvis självmotsägande sammanblandning mellan olika principer, en kompromiss, som i sig själv gav anvisning på kombination, som den närmast liggande utvägen. Art. 16 förutsatte icke, att det bestod krigstillstånd mellan paktbrytaren och sanktionsstaterna eller att dessa skulle vara pliktiga att gå i krig mot paktbrytaren. Vissa författare förbisågo å andra sidan, att i den av dem bekämpade kombinationsteorin helt och fullt erkändes principen om staternas solidaritet, interventionsrätt och interventionsplikt till krigens bekämpande, i det denna blott var medel för uppnående av det mål,

⁶ Politis, *La Neutralité et la paix* (1935), s. 108 ff. Jfr Whitton, *La doctrine de Monroe et la Société de Nations* *Revue de droit internationale*, VIII (1927), s. 524 ff., Michalakis, *La neutralité et la Société de Nations* (1933), s. 146.

som var föremål för tvist.⁷ Motsättningarna övervunnos, om en bro slogs över till den klassiska neutraliteten (neoneutralitet).

Mot kombinationsteorin gjordes likväl gällande, att man ej kunde stoppa sanktionerna på en viss punkt och hämma deras slagkraft genom att kombinera dem med ett system, som likaledes medförde isolering, icke-inblandning och stillastående för de krigförande. Hade man engagerat förbundets auktoritet, var man också tvungen att genomföra den till sina yttersta konsekvenser, och detta kan mycket väl, såsom särskilt från engelsk sida framhållits, leda till krig. Sanktionsåtgärderna kunde i och för sig föranleda den drabbade staten till krig mot endera eller flera sanktionsstater.⁸

Sanktionssystemets misslyckande under italiensk-abessinska kriget accentuerades ytterligare vid utbrottet av världskriget, då det aldrig blev tal om dess användning i stormaktskriget.⁹ Neutralitetsrätten blev på nytt aktuell. Men den neutrala kursen kunde ej hållas i det magnetiska oväder, som blev en följd av det senaste världskriget. N.F:s stort tänkta rättsbyggnad föll sönder inför en sådan påfrestning, och så måste även bliva fallet med F.N., om Sovjetunionen och dess satellitstater drabba samman med U.S.A. och dess i en eventuell Atlantpakt sammanslutna stater.

Sammanslutningen i ett s. k. östblock, d. v. s. ett osteuropeiskt allianssystem, har den fördelen, att samtliga allierade stater styras efter enhetliga politiska principer — de bolsjevikiska — och med samma politiska metoder för genomförande av sitt program. Den inre ideologiska sammanhållning som är utmärkande för ett dylikt block, var också karakteristisk för det stormaktsförbund, som bildades för bevarande av den politiska kartan efter Wienkongressen 1815. Det var den monarkiska idéns, ordningens och traditionens princip — det Metternichska systemet — contra den republikanska idéns, frihetens princip, som fått ett så våldsamt utbrott i den stora franska revolutionen. Sedan den heliga alliansens stormaktsförbund brutit samman genom 1830 och 1848 års revolutioner i Frankrike och vägen beretts för friare statsskick, kom en ny stark politisk sammanslutning till stånd, trippelalliansen, Bismarcks stora skapelse, för vilken den monarkiska principen spelade en ej oväsentlig roll.

⁷ Cohn, a. a., s. 127 ff.

⁸ Neutrality and sanctions (The round table for Sept. 1935), s. 701.

⁹ Jfr Granfelt, Striden kring rebus etc.

Den utgjorde ett av de starkaste allianssystemen i modern tid med en livslängd av över 30 år, och utgjorde otvivelaktigt genom sin inre sammanhållning och sin intressegemenskap utåt ett frö till en ny statsbildning.¹⁰ England stod, särskilt under konservativa regeringar (Salisbury), sympatiskt stämt mot denna allians. Med utgångspunkt från den monarkiska principen kunde Bismarck slå en brygga över till Tsarryssland ungefär som Hitler gjorde sept. 1939 till Sovjetryssland. Ty mellan diktaturstaterna Nazi-Tyskland och Sovjetryssland fanns onekligen en viss ideologisk gemenskap ovanför det aktuella stridsvimlet, precis som under trekejsarententens (1872) och det rysk-tyska återförsäkringsavtalets tider (1887).

Trippelalliansen fick emellertid en motvikt i den fransk-ryska alliansen (1893); båda två betecknade sig som freds- eller försvarsallianser, som vardera med misstro följde den andres utrikespolitiska förehavanden. Spänningen mellan dessa blev särskilt utpräglad, sedan England genom s. k. ententer kommit till kolonialpolitiskt samförstånd med Ryssland och Frankrike och försvarsallianserna omvandlats till imperialistiskt tävlande block. Den i första världskriget segrande ententen bildade ett mera allomfattande fredsförbund, N.F., och detta i sin tur, sedan motsättningarna därinom medfört en upplösning, efter ett nytt världskrig ledde till en ny världsallians — F.N.

Allt tydligare har inom denna framträtt motsättningar mellan diktatur och demokrati. Detta är, kan man från viss synpunkt säga, ingenting annat än en variation av den gamla striden ända sedan Cæsars dagar mellan monarki och republik. Om Sovjetunionen, såsom många trodde, under kampen mot Hitler-Tyskland verkligen varit en variant av demokrati, hade F.N. kunnat bli en stabil fredsorganisation — en allians för bibehållande av fred och förebyggande av krig. Men som det nu är, stå två diametralt motsatta rättsordningar mot varandra.

Reaktionen mot Sovjets ostblock blev avslutandet av pakten i Bryssel mellan fem stater, den bekanta Västunionen. Förhandlingarna härom i början av år 1948 ackompanjerades av Tjeckoslovakiens gradvisa inlemmande i det sovjetdirigerade ostblocket och Finlands nödtvungna avslutande av en s. k. biståndspakt med Sovjet. Brysselpakten är särskilt märklig såtillvida som de fem makterna (Storbritannien, Frankrike, Holland, Belgien, Luxemburg) i ingressen

¹⁰ Granfelt, Der Dreibund als Same zu einer neuen Staatenbildung (Schmolers Jahrbuch, 1930, h. 1).

— i anslutning till vad som förekommer i F.N.-stadgans ingress — göra en programförklaring i demokratisk anda. De fördragsslutande parterna bekräfta sålunda »sin tro på de fundamentala mänskliga rättigheterna i kraft av den värdighet och rang, som tillkommer människan, och i kraft av de andra ideal, som fastslagits i F.N:s stadga», Vidare förklara de sig vilja »stärka och bevara de demokratiska principerna, den personliga och politiska friheten, författningssenliga traditioner och lag och ordning, vilka äro deras gemensamma arvedel». De skola ekonomiskt och kulturellt samarbeta och träda i förbindelse med andra stater, »genomsyrade av samma ideal och beslutsamhet».

Paktens syfte är att genom ett maktblock i enlighet med art. 51 i F.N:s stadga ge medlemsstaterna allt stöd, om den ena eller andra staten skulle bli utsatt för ett anfall. Paktens överensstämmelse med F.N.-stadgan framgår vidare därav, att alla av paktmedlemmarna företagna åtgärder skola omedelbart rapporteras till F.N:s säkerhetsråd och komma att upphöra, så snart säkerhetsrådet vidtagit nödvändiga åtgärder för att upprätthålla eller återställa den internationella freden och säkerheten. Pakten är sålunda ett försvarsförbund inom F.N., vilket ytterligare poängteras genom bestämmelser om fredlig reglering av inbördes tvistefrågor.

Det s. k. Europa-rådet, en frukt av Paneuroparörelsen,¹¹ är endast öppet för sådana stater, som frivilligt erkänna de mänskliga rättigheterna och förplikta sig att respektera dem. Man tänker sig även, att en europeisk domstol bör upprättas med uppgift att vaka över de mänskliga rättigheterna. I en samverkan för sameuropeisk politik på denna grund har även Sverige, som ej är medlem av Västunionen eller f. n. deltar i förberedelserna på en Atlantpakt, förklarat sig vilja medverka. Sverige har på detta sätt deklarerat sin demokratiska inställning i det internationella livet och därmed uppgivit sin »moraliska» neutralitet i ett eventuellt krig mellan östblock och västblock. I dec. 1948 har F.N:s generalförsamling i Paris antagit en i detalj utformad charta över de mänskliga rättigheterna, som samtliga medlemsstater utom östblockets medverkat till.¹² Västblocket utgör alltså ett ideologiskt block.

¹¹ Europarörelsen hade inom N.F. en energisk förespråkare i en av Kellogg-paktens tillskyndare, franske utr.min. A. Briand liksom utom N.F. av greve Kalergi-Koudenhove i Wien.

¹² Kritik över dessa rättigheters utformning i tidskriften *Samtid och framtid* mars. 49.

Västunionens principiella utgångspunkt — hävdandet av de mänskliga rättigheterna — underlättar möjligheterna att slå en brygga över till U. S. A., det land, som redan i sin författning deklarerat likartade principer. I anslutning härtill heter det också i den i mars 1949 publicerade texten till Atlantpakten: »De fördragslutande makterna bekräftar sin tro på F. N.-stadgans syften och principer och sin önskan att leva i fred med alla regeringar. De äro beslutna att trygga sina folks frihet, gemensamma arv och civilisation, som grundats på demokratins, den individuella frihetens och den lagbundna ordningens principer.»

Med Västunionen som kärna har alltså Atlantpakten blivit ett mäktigt demokratiskt block inom F.N. Liksom Bismarcks allianssystem av mera autokratiskt snitt riktade sig mot potentiella fridsstörare — i första rummet Frankrike, i andra Ryssland — så riktar sig detta nya allianssystem mot en potentiell fridsstörare — Ryssland och dess allierade. Utan Tysklands direkta medverkan men med Bismarcks goda minne utbyggdes trippelalliansen med en medelhavsentente (1887) mellan Österrike, Italien och England, riktad mot störare av status quo i Medelhavet.¹³ Så synes även bli fallet med Atlantpakten.

Polisstaten i det Metternichska systemet fick aldrig riktigt rotfäste hos västmakterna. Av dess stöttepelare — Tyskland, Österrike och Ryssland — står den senare staten kvar som dess främste vapendragare i modern tid, illustrerande den böljegång, som går genom historien i striden mellan ordning och frihet, mellan maktstat och rättsstat.¹⁴

Men hur går det med neutraliteten, om allianssystemen råka i kollision? Neutralitet i den meningen, att en stat genom att kretsa som en fri meteor håller sig utanför en våldsamt sammanstötning mellan olika stjärnsystem, är givetvis teoretiskt tänkbar, även om meteoren ifråga huvudsakligen tillhör det ena systemet. Sanktioner av olika slag ingå i åtgärder av krigsförhindrande art i F.N. liksom förut i N.F. Om Västunionen eller Atlantmakterna företaga vissa åtgärder, i praktisk tillämpning likställda med tvångsaktioner eller sanktioner, som F.N:s medlemsstater enl. art. 43 i F.N.-stadgan (jfr art. 16 N.F.-stadgan) äro skyldiga att på säkerhetsrådets anmodan utföra, kan ett land sådant som Sverige utan att bryta mot sina förpliktelser enligt F.N.-stadgan stå helt utanför och hålla sig

¹³ Granfelt, Das Dreibundssystem etc. kap. VII.

¹⁴ Jfr Gränström, Om ordnings- och frihetsproblemet inom statslivet (1917).

neutralt. Ty otänkbart är, med tanke på nuvarande motsättning mellan Sovjetblock och U.S.A.-block, att säkerhetsrådet skall fatta ett sådant beslut, som i art. 43 i N.F.-stadgan avsetts, nämligen att ställa till säkerhetsrådets förfogande väpnade styrkor m. m. för upprätthållande av internationell fred och säkerhet.

Den kollektiva säkerheten har i F.N.-stadgan omgärdats med många bestämmelser, men en sådan säkerhet är rent illusorisk, om ett stormaktskrig bryter ut. En stormakt kan i säkerhetsrådet med sin vetorätt hindra säkerhetsrådet från att utpeka angriparstaten och utlösa säkerhetsmekanismen. En sammanslutning av likasinnade stater med samma politiska grunduppfattning om människan och hennes förhållande till staten liksom om staternas förhållande till varandra, om den politiska motsättningen inåt som utåt, kan däremot ge erforderlig styrka åt F.N:s principer.¹⁵ Det samråd mellan utrikesministrarna som förutsattes enligt Västunionens system, utvidgat med samråd mellan Atlantpaktens utrikesministrar, bleve då en ersättning för säkerhetsrådet och en större garanti för genomförandet av dess beslut.

Kriget kvarstår likväl fortfarande som en möjlighet utan att säkerhetsrådet ingriper, och då träder i stället för F.N:s allianssystemens säkerhetsmekanism i funktion. Sverige liksom Schweiz och Spanien ävensom Australien, Sydafrika m. fl. bli då neutrala stater, såvida de ej själva bli utsatta för anfall. Haagkonventionernas bestämmelser bli åter gällande.

Även om, strikt formellt, Västunion och Atlantpakt gå ihop med F.N.-aktens bestämmelser betr. art. 51 om regionala avtal, så är att märka, att sådana regionala avtal som trippelalliansen (1882) och fransk-ryska alliansen (1893)¹⁶ formellt sett voro försvarsallianser men att de likväl ej kunde förhindra världskrigets utbrott (1914). Snarare kan man säga, att dessa maktblock på grund av ömsesidig misstro mot varandras avsikter bidro till kriget. Denna misstro får sin näring i det utrikespolitiska program, som vederbörande stat eller maktgrupp uppställt eller misstänkes ha uppställt och som, sedan andra medel (diplomati, undergrävande av den inre fronten genom landsförräderi etc.) visat sig slå slint för övertvinnande av motsättningar, till sist leder till krig som det yttersta medlet att förverkliga programmet. Det är närmast den politiska vetenskapens

¹⁵ Jfr H. Wigfors, Från Västunion till Atlantpakt (Utrikespolitik, h. 4, 1948).

¹⁶ Granfelt, Den fransk-ryska alliansen (Statsv. tidskr. 1925).

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Riksdagen och utrikespolitiken 1948. Det alltmera skärpta världspolitiska läget under år 1948 satte tydliga spår efter sig i den svenska riksdagens utrikesdebatt. Den viktigaste av de rent utrikespolitiska frågor, som behandlades, rörde Sveriges ställning till världspolitikens två stora maktblock.

Remissdebatten, i F.K. den 19—20 och i A.K. den 19—21 januari, innehöll emellertid icke mycket utrikespolitiskt stoff. Det sparades i stor utsträckning till den speciella utrikesdebatten den 4 februari. I remissdebatten blandade sig de utrikespolitiska synpunkterna med ekonomiska och ideologiska. Endast Nerman i F.K. och Lundstedt i A.K., båda utrikespolitiskt sett vildar, höllo rent utrikespolitiska anföranden. Båda pläderade för en svensk anslutning till ett demokratiskt västblock.¹ I övrigt präglades de utrikespolitiskt färgade delarna av debatten av kraftiga attacker mot kommunismen från folkpartiet och högern, vilka avfordrade regeringen ett klart avståndstagande från kommunisterna.²

Efter förspelet i remissdebatten följde riksdagens huvudöverläggning om utrikespolitiska spørsmål efter regeringsmeddelanden den 4 februari om utrikes- och handelspolitiken. Meddelandena framfördes i båda kamrarna av utrikes- och handelsministrarna. Regeringens utrikespolitiska deklaration innebar ett svenskt ståndpunktstagande till den situation som uppstått genom den världspolitiska blockbildningen. Den avvisade tanken att Sverige »borde välja sida eller medverka till en politisk blockbildning genom att för egen del ta parti för de stater, som i inrepolitiskt hänseende stå vårt land närmast». Debatten hade delvis en mer polemisk form än som motsvarade de sakliga meningsmötsättningarna. De demokratiska oppositionspartierna biträdde regeringens politiska neutralitetsförklaring och gillade även den i deklarationen antydda möjligheten att försöka utvidga det nordiska samarbetet till det politiska området. Från alla parter utom kommunisterna underströks att den svenska neutraliteten var politisk, icke ideologisk.³

¹ F.K. 2, s. 47 ff.; A.K. 2, s. 80 ff.

² F.K. 2, s. 3 ff. (Elon Andersson), s. 29 (Domö), s. 94 (Andrén); A.K. 2, s. 13 ff. (Skoglund i Doverstorp), s. 43 (Ohlin), s. 113 (von Seth), s. 165 (Håstad, som bl. a. även berörde baltfrågan). — Den begärdä försäkran lämnades i A.K. av statsminister Erlander och i F.K. av Wigforss, vilken kombinerade sitt avståndstagande från kommunismens ekonomiska liv med en kritik av U.S.A:s produktionsordning. — Kommunisterna betraktade kritiken av och varningarna mot kommunismen som angrepp på östblockstaterna, främst Sovjetunionen. A.K. 2, s. 156 (Hagberg i Luleå), 3, s. 77 (Senander), s. 115 (Johansson i Stockholm).

³ F.K. 5, s. 12 ff.; A.K. 5, s. 25 ff. (regeringsdeklarationen). F.K. 5, s. 44 (Domö); A.K. 5, s. 39 ff. (Ohlin), s. 47 (Skoglund i Doverstorp), s. 49 (Pehrsson-Bramstorp).

Den under remissdebatten inledda polemiken med kommunisterna fortsatte. Bland övriga utrikespolitiska debattinlägg märktes ett av Georg Brantings traditionella angrepp på Franco-Spanien.⁴ I övrigt dominerades debatten av rent handelspolitiska synpunkter.

Det andra regeringsmeddelandet till riksdagen framfördes den 3 november. Också det var offentligt. Meddelandet gällde regeringens ekonomiska politik, och den därpå följande debatten, som varade i två dagar, fick karaktären av höstsessionens remissdebatt. Utrikespolitiska ämnen lyste praktiskt taget helt med sin frånvaro under överläggningarna. Blott kommunisterna gjorde fåfänga försök att få till stånd en allmän utrikesdebatt.⁵

I F.K. framställdes under hela riksdagen 55 interpellationer, 42 vid vårsessionen och 13 vid höstsessionen. Ingen av dessa var rent utrikespolitisk, men två voro utrikespolitiskt färgade.⁶ I A.K. var det sammanlagda antalet interpellationer 108. Av dessa framställdes 81 under våren och 27 under hösten. Atta voro i större eller mindre grad utrikespolitiskt präglade. Vid vårsessionen interPELLERADES sålunda om giftgassänkningarna i Östersjön,⁷ om det ekonomiska samarbetet mellan de nordiska länderna,⁸ om krigsfångarnas hämsändande och om inregistreringen i Sverige av baltiska flyktingar.⁹ Vid höstsessionen framfördes en handels- och en rent utrikespolitisk interpellation. I den första frågades, varför den av riksdagen begärda utredningen rörande den handelspolitiska förhandlingsapparaten icke igångsatts.¹⁰ I den andra frågade en kommunistisk interpellant »varför den

— Varningar mot en alltför dogmatisk neutralitetspolitik och tvivel på en sådan politikets förmåga att hävda sig uttalades likväl även, F.K. 5, s. 57 (Ivar Anderson), A.K. 5, s. 45 (Lundstedt), s. 51 (Wiberg), s. 77 (Ward).

Anmärkas må att under debatten $\frac{1}{2}$ sättet att framföra muntliga meddelanden från regeringen enligt R.O. § 56 kritiserades av Ivar Anderson med instämmande av Holmbäck. Kritiken återupptogs i motion I: 396 (motionär Holmbäck), i anledning av prop. 244 med förslag till ändringar i regeringsformen och riksdagsordningen, som föreslog vissa ändringar i R.O. § 56 med syfte att möjliggöra att meddelandet i skriftlig form utdelades före sammanträdet och att vid detta endast en muntlig sammanfattning lämnades. Särskilda utskottet (utl. 1) delade motionärens uppfattning och föreslog en mindre ändring i R.O. § 56 för att markera att en alternativ praxis borde kunna förekomma. Givet är att ett sådant tillvägagångssätt i regel kan tänkas endast då kamrarnas sammanträden äro offentliga.

⁴ F.K. 5, s. 67 f.

⁵ F.K. 34, s. 37 ff. (Linderot). Hans anförande uppfordrade blott Åkerberg och Nerman till repliker. Ibid. s. 117 ff. och s. 133 f. A.K. 34, s. 70 ff. (Hagberg i Luleå).

⁶ Interpellationerna gällde mildrande av reserestriktionerna inom Norden (F.K. 40, 37 ff., interpellant Lundqvist) och ett beslut om hävd kvarstad på ett ryskt fartyg (F.K. 40, s. 37 ff., interpellant C. E. Ericsson).

⁷ A.K. 7, s. 26 f. (interpellant Skantzé).

⁸ A.K. 7, s. 29 ff. (interpellant Ljungqvist).

⁹ A.K. 15, s. 38. Interpellant var i båda fallen Håstad. Den första interpellationen blev aldrig besvarad i kammaren. — En viss utrikes- resp. handelspolitisk udd hade också en interpellation av Larsson i Stockholm om förekomsten av organiserade kommunister inom polisen (A.K. 15, s. 46 ff.) och en interpellation av Jonsson i Kastanjegården ang. import av italiensk potatis (A.K. 29, s. 111).

¹⁰ A.K. 34, s. 9 ff. I svaret meddelades, att utredningen fördröjts därför att den kombinerats med en utredning rörande utrikesförvaltningen. Enligt konseljbeslut ²⁰/₁₀ (11 dagar efter interpellationens framställande och 4 dagar före dess besva-

svenska regeringen frångått den tidigare proklamerade alliansfria politiken» och om resultatet och de närmaste ytterligare följderna av mötet i Oslo. Den sistnämnda interpellationen utlöste en kort men skarp diskussion, i vilken utom utrikesministern och interpellanten ytterligare en kammarledamot deltog (Wiberg). Utrikesministern polemiserade mot det kommunistiska resonemanget att ett försvarssamarbete mellan sådana länder som de skandinaviska nödvändigt innebure inträde i ett stormaktsblock. Han avvisade också ett krav på en redogörelse för vad som sagts under ministerkonferenserna.¹¹

Av de 11 enkla frågorna i F.K. rörde icke någon utrikespolitiskt ämne. I A.K. framställde under vårsessionen en kommunistisk kammarledamot en fråga till regeringen om den övervägt att ge uttryck åt den bestörtning och avsky, som massavrättningarna i Grekland utlöst hos Sveriges folk.¹² Under höstsessionen förekom ingen utrikespolitisk enkel fråga i A.K. Det sammanlagda antalet sådana frågor i kammaren var under hela riksdagen 22.

Utrikesnämnden sammanträdde under år 1948 tio gånger (¹⁰/₁, ³/₂, ⁹/₃, ²²⁻²³/₄, ³¹/₆, ¹⁵/₆, ²⁸/₆, ³¹/₈, ¹⁶/₆, ²⁷/₁₀). Utrikesutskottet höll 29 sammanträden, 22 under vårsessionen och 7 under höstsessionen. Vid fyra tillfällen ålades utskottets medlemmar tystnadsplikt. Första gången (¹⁰/₂) gällde tystnadsplikten ett av utrikesministern lämnat meddelande angående vissa amerikanska underhandsframställningar, andra gången (²/₃) en av samme statsrådsledamot lämnad redogörelse för samtal i Paris med de franska och brittiska utrikesministrarna angående det internationella läget. Vid de båda sista tillfällena (²⁵/₅ och ¹⁴/₇) gällde tystnadsplikten meddelanden angående överläggningar mellan de svenska, danska och norska regeringarna rörande förutsättningarna för en försvarssamverkan mellan Sverige, Danmark och Norge. Meddelandena framfördes vid det första tillfället av utrikesministern och vid det andra av statsministern. Detta var den enda gång, då statsministern var närvarande i utskottet. Utrikesministern var närvarande fem gånger och chefen för handelsdepartementet tre gånger.¹³ Särskilda föredragande av propositioner, i regel tjänstemän från utrikesdepartementet, utnyttjades vid 14 utskottssammanträden. Andra experter voro närvarande 16 gånger.

Till riksdagen avlätos under året 27 propositioner i ämnen av utrikespolitisk natur. Av dessa remitterades 21 till utrikesutskottet, tre till statsutskottet (därav en vid höstsessionen), en till bevillningsutskottet (vid höstsessionen), en till första lagutskottet och en till andra lagutskottet. De två sistnämnda propositionerna avlätos båda vid vårsessionen.¹⁴

rande) hade bemyndigande lämnats åt chefen för handelsdepartementet att tillkalla sakkunniga för ifrågavarande uppgifter.

¹¹ A.K. 34, s. 11 ff.

¹² Frågan framställdes av Senander, A.K. 21, s. 24.

¹³ Gjöres två gånger och Ericsson en gång.

¹⁴ Till statsutskottet: prop. 258 ang. kostnader i samband med Sveriges deltagande i vissa internationella organisationer, prop. 288 ang. anslag till administrationskostnader för nordiskt ekonomiskt samarbete samt prop. 304 ang. godkännande av internationell överenskommelse rör. flygsäkerhetstjänsten på Island; till bevillningsutskottet: prop. 306 ang. godkännande av avtal mellan Sverige och Schweiz för undvikande av dubbelbeskattning; till första lagutskottet:

Utrikesutskottets arbetsbörda framgår av följande tabell:

Tabell 1.

	Vårsessionen	Höstsessionen	Hela riksdagen
Propositioner	18	3	21
Självst. motioner	2	—	2
Följdmotioner (lika- lydande motioner räknade en gång)	2	1	3
Utlåtanden	20	3	23

De till utskottet remitterade propositionerna kunna i stort sett hänföras till två grupper. Icke mindre än 17 gällde handelsavtal med olika länder. Tre propositioner sammanhängde med Sveriges deltagande i det europeiska återuppbyggnadsarbetet (Marshallplanen), medan en proposition gällde ett svenskt-norskt fiskeriavtal.¹⁵

Av propositionerna avverkade utskottet dem som rörde handelsavtal (14 prop.) i regel på ett sammanträde. Två dylika avtal behandlades vid två sammanträden, medan ett (prop. 111) av större principiell vikt upptogs vid tre tillfällen. De med Sveriges deltagande i det europeiska återuppbyggnadsarbetet sammanhängande propositionerna (257, 297 och 314) förekommo vid två till fyra utskottssammanträden.¹⁶ De anförda uppgifterna tyda närmast på att åtminstone propositionerna angående handelsavtalen i regel erhålla en behandling, som knappast är annat än rent formell. Denna fråga skall närmare behandlas i det följande.

Till utskottet remitterades — för första gången efter det andra världskriget — ett antal motioner. Av dessa motioner voro samtliga följdmotioner kommunistiska motdrag till propositionerna om Sveriges deltagande i det europeiska återuppbyggnadsarbetet.¹⁷ De självständiga motionerna väcktes

prop. 175 ang. godkännande av en mellan Sverige, Danmark och Norge den 8 mars 1948 avslutad konvention om erkännande och verkställighet av domar; till andra lagutskottet: prop. 189 med anhållan om riksdagens yttrande ang. vissa av internationella arbetsorganisationens allmänna konferens år 1947 fattade beslut.

¹⁵ De till utskottet hänvisade propositionerna äro uppräknade i tabell 2.

¹⁶ Prop. 257, som upptogs vid fyra tillfällen, var i sak färdigbehandlad redan efter det tredje sammanträdet, då förslag till utlåtande preliminärt godkändes. Vid det sista sammanträdet, då en följdmotion (II: 628) förelåg, klubbades utan diskussion avslag på motionen och definitivt godkännande av det preliminärt godkända utkastet. Betr. mot. II: 628 se not 17.

¹⁷ I de likalydande motionerna I: 420 (av Öhman och Norling) och II: 588 (av Hagberg i Luleå m. fl.) i anledning av prop. 257 ang. Sveriges anslutning till en konvention ang. europeiskt ekonomiskt samarbete hemställdes, att riksdagen antingen skulle uppskjuta behandlingen av propositionen till dess propositionen om den bilaterala överenskommelsen med U.S.A., som hade samband med Marshallplanen, kunde behandlas och avgöras av riksdagen eller avslå propositionen. I de ävenledes likalydande motionerna I: 436 (av Öhman och Norling) och II: 611 (av Lager m. fl.) i anledning av prop. 297 ang. ekonomiskt samarbete mellan Sverige och U.S.A. yrkades att riksdagen måtte avslå ifrågavarande proposition. I motionen II: 628 (av Hagberg i Luleå m. fl.) i anledning av prop. 314 ang. inter-europeiska betalningar och kompensationer m. m. (höstsessionen) yrkades, att

båda i A.K. I den ena (II:170) hemställdes »att riksdagen i skrivelse till Kungl. Maj:t ville anhålla om skyndsamt utredning och så vitt möjligt förslag till innevarande riksdag om åtgärder ägnade att effektivisera förberedelsen till och förändret av Sveriges handelsavtalsförhandlingar».¹⁸ Utrikesutskottet — som tillstyrkte förslaget men ansåg att utredningens resultat icke kunde väntas förrän under en kommande session — ägnade frågan en ingående behandling vid tre sammanträden. I den andra självständiga motionen (II:293) hemställdes »att riksdagen i skrivelse till Kungl. Maj:t måtte hemställa om skyndsamt utredning rörande möjligheterna att med hänsyn till landets försämrade ekonomiska läge få till stånd en revision av gällande kreditutfästelser». Motionen saknade icke dagspolitisk udd; båda motionärerna¹⁹ hade 1946 röstat emot avtalet med Sovjetunionen. Utskottet upptog motionen vid fyra sammanträden och ägnade den en ingående behandling, under vilken såväl statsråd som tillkallade experter lämnade upplysningar rörande Sveriges kreditutfästelser. Till slut avstyrktes motionen, och kamrarna följde utskottets förslag.

Utrikespolitiska debatter utöver de redan nämnda förekommo även i samband med kammarbehandlingen av vissa propositioner och motioner. Vid vårsessionen ägde längre debatter rum vid behandlingen av utrikesutskottets utlåtanden rörande propositionerna om Sveriges deltagande i Marshallplanen. I dessa yttrade sig representativa talare ur alla partier.²⁰ Den ur principiell synpunkt viktiga handelstraktaten med Nederländerna (prop. 111) föranledde ett kort inlägg i F.K. och ett par kommentarer i A.K.²¹ I övrigt förekommo blott strödda inlägg.²² Av de fem utrikespolitiska propositionerna vid höstsessionen föranledde tre — samtliga beredda av utrikesutskottet — debatter eller inlägg i kamrarna. Den längsta debatten gällde höstsessionens »Marshallproposition» (prop. 314 ang. intereuropeiska betalningar och kompensationer m. m.). Överläggningarna bestod i stort sett av långa kommunistiska, mot förslagen fientliga anföranden och korta deklARATIONER av ledande representanter för övriga partier. I A.K. ägde debatt rum både vid utskottsremissen och vid behandlingen av utrikesutskottets utlåtande.²³ Vid

riksdagen måtte hemställa att Sverige skulle uppsäga överenskommelsen ang. ekonomiskt samarbete mellan Sverige och Förenta staterna och konventionens ang. europeiskt samarbete tillämpning på Sverige.

¹⁸ Motionärer voro Liedberg och Wiberg.

¹⁹ Ljungqvist och Henriksson.

²⁰ Prop. 257 ang. Sveriges anslutning till en konvention ang. europeiskt-ekonomiskt samarbete: F.K. 28, s. 3 ff.; A.K. 28, s. 5 ff. I F.K. framställdes avslagsyrkande av Branting och Öhmán. Den senare begärde votering, som verkställdes genom uppresning. Ett i A. K. framställt kommunistiskt avslagsyrkande samlade 14 röster. Två ledamöter avstodo och 190 röstade för propositionen. I F.K. varade debatten ca tre timmar, i A.K. ca fem timmar. Prop. 297 ang. ekonomiskt samarbete mellan Sverige och U.S.A. F.K. 32, s. 10 ff.; A.K. 32, s. 77 ff. I båda kamrarna togo överläggningarna omkr. 2 1/2 timme.

²¹ F.K. 15, s. 6 f. (von Heland); A.K. 15, s. 56 ff. (Wiberg och Gjörës).

²² Vid behandlingen av prop. 175 (jfr ovan not 14) gjordes ett inlägg av Werner, A.K. 17, s. 51. Wiberg kritiserade vid behandlingen av prop. 283 Polens sätt att uppfylla sina handelspolitiska förpliktelser, A.K. 25, s. 5 ff. Då prop. 294 behandlades, beklagade Utbult att ingen fiskexport intagits i avtalet med »Bizonien». I intet-fall framställdes något yrkande.

²³ F.K. 38, s. 5 ff. F.K.-debatten, som varade omkr. två timmar, inleddes dock

behandlingen av handelsavtalen med Spanien och Grekland förekommo även kortare debatter, präglade av ideologiskt betingade attacker mot ifrågasvarande avtal.²⁴

Av de två självständiga motionerna gav endast II:293 angående revision av gällande kreditutfästelser gentemot utlandet anledning till debatt, dock endast i A.K. I debatten uppträdde från regeringen utrikes- och finansministrarna.²⁵

Av den föregående framställningen framgår, att regeringen — liksom under de två första efterkrigsåren²⁶ — varit angelägen att uppfylla grundlagens bokstav beträffande riksdagens medverkan i utrikespolitiken. I själva verket var antalet propositioner i utrikespolitiska frågor år 1948 större än vid någon tidigare riksdag.²⁷ Också utrikesnämndens och utrikesutskottets sammanträdesfrekvens var osedvanligt hög. Trots dessa omständigheter är det dock icke möjligt att lika oreserverat erkänna, att grundlagsbestämmelsernas anda blivit respekterad vid utrikesfrågornas handläggning. I flertalet utrikesfrågor ha riksdagens rent tekniska möjligheter att utöva ett reellt inflytande varit till ytterlighet begränsade. Detta gäller i främsta rummet om handelsavtalsfrågorna. Andra, mera »storpolitiska» frågor, t. ex. rörande Sveriges anslutning till Marshallplanen, synas däremot ha handlagts under en mera tillfredsställande grad av samverkan från riksdagens sida. Såsom i det följande skall visas har dock kritik anförts också mot det sätt, på vilket riksdagen fått medverka under det förberedande skedet av dessa frågor behandling.

Handelsavtalen utgöra den ojämförligt största delen av de traktater, som avslutas med främmande makter. Redan vid 1946 års riksdag visade sig en tendens att underställa sådana avtal riksdagens prövning först sedan de trätt i kraft.²⁸ Ikraftträdandet gjordes dock endast provisoriskt; det definitiva godkännandet från svensk sida gjordes beroende av riksdagens bifall, och avtalets slutliga ratificering uppsköts sålunda tills detta bifall erhållits. Resultatet av denna ordning har i regel blivit att traktaterna fungerat en längre tid innan de ens hunnit framläggas för riksdagen. Självfallet är, att riksdagens prövningsrätt under sådana omständigheter måste bli tämligen illusorisk, även om den inte helt har saknat betydelse. Förhållandet på-

av ett längre anförande av von Heland. — A.K. 35, s. 5 ff., 38, s. 17 ff. Remissdebatten togs upp av Hagberg i Luleå. Den varade nära en timme och var A.K:s huvuddebatt om propositionen. Vid frågans avgörande yttrade sig blott Hagberg (i egenskap av motionär) och utrikesutskottets vice ordförande (Skoglund i Doverstorp).

²⁴ I F.K. yrkade Branting avslag på prop. 316 ang. avtal med Spanien. Hans yrkande tillbakavisades vid den följande voteringen (95—4), F.K. 40, s. 103. I A.K. framfördes samma yrkande av Holmberg, A.K. 40, s. 171 ff. I samma kammar höll fru Branting-Westerståhl ett anförande (vilket samtidigt var hennes jungfrutal och svanesång såsom riksdagsledamot) riktat mot den lagliga regimen i Grekland, A.K. 40, s. 174 ff.

²⁵ A.K. 22, s. 49 ff. Utrikesutskottets tillstyrkande utlåtande över motion II: 170 uppkallade blott en av motionärerna till ett kort inlägg (Liedberg), A.K. 10, s. 15.

²⁶ Jfr denna tidskrift, 1948, s. 257.

²⁷ Jfr härom Brusewitz, Utrikesfrågors behandling i den svenska riksdagen, s. 95.

²⁸ Jfr denna tidskrift, 1948, s. 260.

förskjutningar i olika hänseenden som kunna komma att inträffa i vårt utrikespolitiska läge». Erlander medgav, att det ibland kunde ha tagit tid, innan utrikesnämnden hörts men trodde dock att nämnden före avgöranden av stor vikt hållits »väl å jour med vad som inträffat».³³

Riktigheten härav bekräftades av Domö, till skillnad från Herlitz själv medlem av utrikesnämnden. Han anförde emellertid andra invändningar mot det sätt, på vilket nämnden fick arbeta. Den tillämpade ordningen med föredragningar inför nämnden gav icke dess ledamöter möjlighet att ingående sätta sig in i frågorna.³⁴ Det blev, framhöll Domö, naturligt nog en summarisk föredragning. »Men», fortsatte han, »sedan heter det att frågan har föredragits inför utrikesnämnden, som fått ta del av ärendets behandling, varför utrikesnämnden också fått dela ansvaret om t. ex. ett handelsavtal skulle visa sig ogynnsamt för oss. Det är formellt men knappast reellt riktigt, ty utrikesnämndens ledamöter veta ju ingenting om detaljerna i avtalen. Nämndens ledamöter få genom den redogörelse, som ges, blott reda på vissa huvuddrag i avtalen, men de få sällan information om detaljerna eller avtalens utformning och de följer som detta kan föra med sig.» Domö ansåg, att det vid nämndens förhandlingar borde finnas tillgängliga promemorior och andra handlingar som mera ingående belyste de olika frågorna. Med den tillämpade ordningen kunde ledamöterna lätt få en felaktig uppfattning om ett föredraget ärendes beskaffenhet. Detta kunde inte vara tillfredsställande vare sig för regeringen eller för nämndens ledamöter.

Den refererade debatten om utrikesnämnden rörde sålunda två olika slag av frågor, dels handelsavtal och dels rent utrikespolitiska frågor. Det var de sistnämnda Herlitz' kritik tog sikte på och det var beträffande dem statsministern bestämt hävdade, att regeringen betraktat det både som en självklar plikt och en absolut nödvändighet att höra riksdagen. I sådana frågor hade utrikesnämnden blivit informerad i ungefär lika stor utsträckning som medlemmarna i en samlingsregering. Beträffande de handelspolitiska frågor, som närmast åsyftats av Domö, gjorde icke statsministern något motsvarande uttalande. Uppenbart är dock att han ansåg att åtminstone partiledarna (»vi» = han själv, Domö m. fl.) oftare borde samlas till överläggningar om de handelspolitiska avgörandena.³⁵

Nils Andrén.

³³ Nämns må att utrikesnämnden första gången hördes i frågan om skandinavisk försvarssamverkan vid sammanträdet ²²—²³/4. Meddelande av Undén ²⁹/6 i F.K. 28, s. 13 f.

³⁴ Enligt utrikesutskottets protokoll höll utskottet den ¹³/7 en allmän debatt om sina arbetsformer.

³⁵ Debatten i F.K. mellan Herlitz, Holmbäck, Erlander och Domö i F.K. 5, s. 72 ff.

S. A. Hedin i Svenska Akademiens minnesteckningar. En av De Aderton i Svenska Akademien, filosofie hedersdoktorn Gustaf Hellström, utgav i december 1948 en biografi över Sven Adolf Hedin, vilken ingår i serien Svenska Akademiens minnesteckningar. Jag fick rutinemässigt i uppdrag att recensera den för Svenska Dagbladet, vilket skedde i en artikel den 31 januari 1949.

I recensionen gjorde jag — kanske t. o. m. väl mycket ihågkommande satsen att ett arbete bör bedömas efter sina förtjänster och ej efter sina fel — ett antal positiva uttalanden, vilka jag i stort sett fortfarande vidhåller, även efter en förnyad granskning, vars orsaker och resultat strax skola anges.

Den kritik, jag ansåg mig böra rikta mot framställningen, gick ut på följande:

1. Gent emot dr Hellströms uppfattning att otryckta källor till Hedins historia äro påfallande få, uttalade jag som min mening, att författaren härvidlag möjligen vore något för pessimistisk, och framhöll att det tvärt om väl vore troligt, att en tålmodig, systematisk genomgång av arkiven, ja även av litteraturen, kunde ge ytterligare ett och annat bidrag. I detta sammanhang anförde jag också ett par exempel, visserligen obetydliga, men icke obetydligare än de notiser, på vilka dr Hellström stöder sig i motsvarande sammanhang.¹ Jag framhöll vidare, att åtskilliga tryckta skrifter kommit till användning, men att man knappast kan tala om någon systematisk genomgång av litteraturen, vilket exemplifierades därmed att Hugo Hamiltons »Hågkomster» icke kommit till användning.

2. Att författaren uppenbarligen saknar förståelse för historisk metod var min andra viktiga invändning: »en rad smärre felaktigheter» har därför insmugit sig i hans arbete; de förstöra inte sammanhanget och göra ingalunda hans bok oanvändbar, »men de äro tillräckligt många för att en i tidens förhållanden någorlunda insatt läsare skall bli först förvånad och sedan förstämnd».

3. Jag vände mig sist emot dr Hellströms sätt att arbeta, vilket jag tillät mig karakterisera med det bekanta ordstävets: »Man tager vad man haver». Vad dr Hellström främst haft att ta till har varit Valfrid Spångbergs biografi »Adolf Hedin i liv och gärning» (1925).

Dr Hellström publicerade den 6 februari 1949 i Svenska Dagbladet ett genmäle, vari han bland annat begärde en precisering. I de korta erinringar jag fick tillfälle att göra i omedelbar anslutning till hans inläga, lovade jag att beträffande felaktigheterna uppfylla denna önskan och dessutom att belysa vissa underlåtenhetssynder samt slutligen även att återuppta författarens metod till diskussion.

*

Efterföljande framställning kan vid första påseende tyckas ha ringa intresse för en tidskrift som denna. Den riktar sig mot ett arbete, skrivet av en person, som blott i mycket ringa grad följer de regler, vilka äro gängse

¹ Brev från Birger Schöldström till B. Cronholm ^{19/11} 1867 (nu i Lunds Universitetsbibliotek) samt P. F. Mengel till C. J. L. Lönnberg, ^{22/2} 1870, publicerat i »Svensk Bondepolitik». Memoarer och brev utgivna av Edvard Thermanius 1931 (s. 278 f.).

och måste följas, om ett biografiskt verk skall kunna sägas vara höjt över dilettantismens nivå. Två skäl synas dock tala för att Statsvetenskaplig tidskrift kan vara rätt förum.

1. S. A. Hedin är utan gensägelse en av centralfigurerna i vår politiska historia i allmänhet och konstitutionella i synnerhet under 40 händelserika år. Denna synpunkt är visserligen icke helt förbisedd i den här ifrågasvarande skriften, men den utvecklas i bästa fall på ett helt schablonmässigt sätt. Något mera positivt torde man kunna uttrycka sig om en annan: Hedin som en dynamisk kraft — positivt främst genom sitt berömda initiativ 1884, negativt genom sin intensiva kritik — i den sociala utvecklingen under den brytningstid, då vad man med ett modernt uttryck kallar Herrskaps-Sverige säkta börjar övergå till att bli ett land, regerat av och för »småfolket».

En vederhäftig biografi över S. A. Hedin skulle onekligen vara ett verkligt tillskott till vår statsvetenskapliga litteratur, likaså en omsiktsfullt gjord framställning av typen *Life and letters*. Dr Hellströms skrift är ingendera delen, vilket bokstavligen förtjänar att påpekas.

2. Arbetet företer sådana brister ifråga om kunnande och historisk metod, att den som råkar ha någon kännedom om ämnet och som råkat få boken till behandling, icke kan underlåta att bringa dessa brister till offentlig kännedom. Den historiska metoden är icke mindre viktig för statskunskapen, sådan den i vårt land till övervägande del bedrives, än för historien själv. Och brott mot alla dess regler — begångna i ett arbete som tillhör Svenska Akademiens handlingar, som utkommer på ett aktat förlag och som på många håll betraktats som fullödigt — böra icke få passera oanmärkta. Skulle så ske, kunde man riskera att dr Hellströms skrift bleve skolbildande.

Dess grundläggande fel synes vara uppfattningen att dr Hellström, själv liberal och publicist, bättre än någon annan av Svenska Akademiens ledamöter passat för uppgiften att skriva en minnesteckning över en stor liberal politiker och publicist. Detta resonemang kunde vara rätt befogat, om vederbörande författare själv levat med i, själv ägde minnen från ifrågasvarande tidsperiod. Teoretiskt är detta icke alldeles omöjligt, i det att dr Hellström (f. 1882) borde kunna minnas något från Hedins allra sista år. I hela hans arbete finnes emellertid, efter vad jag kunnat finna, ingenting som talar för att sådana hägkomster stå till hans disposition.

Även om så vore, måste ju författaren genom studier skaffa sig klar och pålitlig kunskap om tiden, dess förhållanden, dess stridsfrågor, dess ledande personer. Att Hellström verkligen studerat är uppenbart, men lika uppenbart är, att det skett på ett ganska lättvindigt och förvisso ej tillfyllestgörande sätt. Spångbergs biografi över Hedin och där samlat material har bokstavligen legat nära till hands; likaså Hedins »Tal och skrifter». En hel rad olika arbeten ha dessutom kommit till användning — men huru?

Förmågan av källkritik, den ständigt vakna diskussionen av materialets räckvidd och bärighet, är uppenbarligen absolut nödvändig för en person, som i ett historiskt arbete pretenderar att höja sig över den krönike-mässiga compilationen. Hellström synes icke ha något sinne för detta kärva faktum. Det intryck man oavvisligen får vid även en jämförelsevis flyktig

genomgång av hans sätt att handskas med litteraturen — och så mycket mer vid en noggrann — är att han, naturligtvis omedvetet, lever i den gamla föreställningen att allt tryckt är sant. Det är naturligtvis bekvämast så, men resultatet blir därefter.

Kravet på källkritik är ingen illvilligt inställd granskares uppfinning. Detta är självklart, men kan möjligen behöva påpekas gent emot dr Hellström själv och dem, som äro benägna att se genom fingrarna med hans opus eller kanske taga det i försvar. Att anföra någon bevisning borde egentligen vara onödigt, men då ett aktuellt, av föreliggande fall tvivelsutan komplett oberoende uttalande föreligger, kan det förtjäna att återgivas. Det återfinnes i en nyligen publicerad intervju med en högt ansedd historiker, fil. dr Ingvar Andersson.² Efter att ha framhållit att denne fostrats i Lauritz och Curt Weibulls källkritiska skola, »i den iskallt omutliga äkthetsprövande andan», skriver intervjuaren:

»Det var en upplevelse att som ung student komma i kontakt med denna historiska syn, bekänner Ingvar Andersson. Den var så betydelsefull att jag skulle önska att det under första studentåret funnes en obligatorisk kurs för alla i sättet att handskas med källmaterialet. Det är grundläggande för alla studier.»

Få skrifter under senare år torde mera än dr Hellströms Hedin-biografi understryka sanningen av denna sista sats.

*

Hellströms arbete består av två avdelningar: I. Sven (Svante) Hedin och II. Adolf Hedin. Dessa rubriker äro *de enda* som förekomma i boken. Förra avdelningen innehåller fyra kapitel, numrerade 1—4, den senare sju, numrerade 1—7, (alltså utan rubriker). Inom kapitlen förekomma dessutom särskilda underavdelningar, vilka markeras med mellanslag och asterisk (*). Innehållsförteckning saknas, likaså den i våra moderna biografier tyvärr ännu icke alltid, men dock ofta förekommande och ytterligt önskvärda företeelse, som kallas personregister. Käll- och litteraturförteckning saknas. Ej heller finnas några hänvisningar i noter under eller efter texten till använda arbeten. I texten förekomma däremot ofta sådana hänvisningar, ibland med, ibland utan angivande av arbetets titel, men praktiskt taget aldrig till sida i det använda arbetet.

Med andra ord, hela den s. k. vetenskapliga apparaten saknas. Nu kan naturligtvis sägas, att författaren helt enkelt följt den för Svenska Akademiens minnesteckningar gängse kutymen. En granskning av dessa arbeten från 1934 till 1946 visar samma besynnerliga brist. En minnesteckning, av Schück, är dock försedd med kapitelindelning och rubriker i texten. Lamms minnesteckning av August Strindberg, band 1 (1939), har kapitelindelning och innehållsförteckning. Beträffande band 2 (1942) gäller detsamma. Dessutom är emellertid denna volym försedd med en »Biografisk och bibliografisk notis», varav 1½ sida utgör ett slags resonerande källförteckning. Därefter följa ett personregister på 13 tättryckta sidor samt en 3½ sidor omfattande innehållsförteckning.

² Dagens Nyheter 17/3 1949.

Någon objektiv anledning att utge så påkostade och enligt nog så allmän uppfattning värdefulla arbeten i denna gammaldags utrustning synes näppeligen föreligga. Tvärtom. Den s. k. apparaten är intet onödigt påfund, ingen lyx. Den gör ett arbete av detta slag mera användbart — och mera pålitligt. Om dr Hellström arbetat med notapparat och källförteckning, skulle han kanske själv ha insett, eller i varje fall någon av hans kolleger, någon av hans vetenskapligt utbildade vänner eller de två medhjälpare vid korrekturläsningen, om vilka han talar i sitt genmäle i Svenska Dagbladet (en professor och en förste bibliotekarie, vilkas namn dock icke meddelas), ha kunnat meddela honom, att man icke utarbetar en modern politisk biografi på det sätt som nu skett.

Man kan tillfoga att om författaren blott i ett enkelt förord omnämmt sin arbetsmetod, skulle mindre varit att säga om saken. Nu överlämnas minnesteckningen — av en känd författare, en av De Aderton — till den svenska allmänheten med den ärevördiga Svenska Akademiens hallstämpel som enda garanti för ett arbete, som allmänheten otvivelaktigt, liksom ett antal recensenter, betraktar såsom stående på höjden av vad som nu kan åstadkommas.

Tyvännär har den svenska allmänheten blivit lurad. Och säkerligen även Svenska Akademien. Det besynnerliga är nämligen att dr Hellströms arbetsätt icke ens överensstämmer med Akademiens uttalade norm, eller åtminstone föresats, om man nämligen får tro följande programförklaring, som Akademiens dåvarande ständige sekreterare dr Per Hallström avgav i sin »Översikt över Akademiens etthundrafemtioåriga verksamhet».³ Det heter där: »Akademiens handlingar ha fått en väsentligt annan prägel än den ursprungliga, genom att den minnesteckning som skall åtfölja medaljen fått rikare innehåll. Den var länge ett kort äreminne av den något abstrakta läggning som redan berörts; nu strävar den efter biografisk konkretion och fullständighet, och bygger på *självständig forskning*».⁴

*

I sitt genmäle förklarade dr Hellström, att min formulering: »Hellström har tyvärr kommit till den uppfattningen, att Hedin själv förstörde eller låtit förstöra de brev och annat dylikt aktmaterial, som skulle ha kunnat hjälpa forskningen än ett stycke på väg», tycktes ge vid handen att jag kände till någon eller några sådana samlingar. Denna uppfattning är oriktig. Då jag skrev min recension, hade jag icke reda på andra än dem som redovisats i hithörande litteratur. Den erfarenhet jag fått dels under egna undersökningar, dels genom de kvantitativt och kvalitativt högst betydande samlingar av brev, dagböcker o. d. ägnade att belysa vår nyare historia, som under de senaste två decennierna genom åtskilliga forskares tur, skicklighet och ihärdighet kommit i dagen, gjorde att jag på denna punkt vågade vara mera optimistisk än dr Hellström. Och kanske inte utan fog. Jag har sålunda lyckats få fram en samling brev, som icke bort vara okänd för dr Hellström, men som han, i varje fall såvitt jag förstår, icke begagnat. Den förekommer nämligen omnämnd och använd i J. L. Saxons av Hellström

³ Svenska Akademiens Handlingar ifrån år 1886. Fyrtiosjunde delen, s. 31.

⁴ Kursiverat här.

på en annan punkt citerade skrift »Adolf Hedin hemma hos sig» (1926), och av allt att döma är det denna samling, som förevisades på den utställning i Nordiska Museet i april 1934, vilken anordnats för att fira Hedins 100-års minne.⁵

Då jag började efterspana denna samling, visade den sig emellertid vara försvunnen — i så måtto att ingen kunde ge besked om vart breven tagit vägen. Den var dock varken förstörd eller bortkommen; endast så väl gömd, att den blivit glömd. Då man på min anhållan (per telefon) bröt upp S. A. Hedins i Saxons samling i Örebro stadsbibliotek förvarade reskoffert, befanns brevsviten ligga där. En genomgång av breven visade, att Saxon använt det mesta i sin nämnda lilla bok, speciellt i kapitlet »Ur Adolf Hedins efterlämnade brevsamling», men bestyrkte även erfarenheten att man i görliga fall bör gå till urkunderna själva.⁶

Flera sådana upptäckter kunna kanske ännu göras. Så till exempel borde man kunna återfinna de på den nämnda utställningen företedda andra aktstycken, som i en artikel i Svenska Dagbladet presenterades på följande sätt: »En grupp för sig utgöra de glada dokumenten från ungdomstiden i Uppsala, då han ännu var student bland studenter och skrev glad tillfällighetsvers. Men samtidigt vittna tjocka tättskrivna anteckningsböcker om att även denna glada tid var högst allvarlig».⁵ Jag har tyvärr icke lyckats därmed.

Jag antydde också i min recension ett annat sätt att uppsöka och begagna källmaterial, tryckt och otryckt, som dr Hellström, efter vad jag kunnat finna, alls icke eller i ytterst ringa mån använt, nämligen en systematisk genomgång av arkivens och bibliotekens handskriftssamlingar och likaså systematisk genomläsning av sådan litteratur, i vilken uttalanden av och om Hedin i en eller annan form kunna tänkas återgivna. Ty långt ifrån allt av vad Hedin mottagit i brevväg är förstört, och av de brev han själv skrev, måste alltjämt en del finnas i behåll.⁷

Det som icke är förstört är sålunda bland annat:

1. Brev till Hedin, nu i Kungl. Biblioteket. Den ordnade samlingen omfattar c:a 1.300 brev från c:a 700 enskilda korrespondenter. I de flesta fall föreligga endast 1, 2 eller 3 brev från varje korrespondent. Detta tyder rimligtvis på ett urval, möjligen verkställt av Hedin själv. Huruvida detta skett efter någon bestämd princip så att t. ex. viktiga brev behållits, undandraget sig mitt bedömande. Visst är, att åtskilliga politiker, med vilka Hedin säkerligen stod på god fot, icke äro representerade. Problemet återstår att lösa.

2. De av Spångberg använda, av Hellström s. 341 omnämnda samlingarna, nu förvarade i lärar i Kungl. Biblioteket. Dessa lärar äro enligt Hellström fem, av vilka undertecknad haft tillfälle att se fyra. I vad mån dr Hellström gått igenom dessa lärar — med, som han säger, tidningsurklipp och koncept till anföranden — undandraget sig däremot icke mitt bedömande. Det damm, som betäcker dessa sammanpackade högar av gamla konvolut är, åtminstone beträffande två lärar, snarare 25-årigt (i varje fall de sista

⁵ Svenska Dagbladet ²²/₄ 1934. S. 9: »En intressant Hedinutställning».

⁶ Se nedan s. 196.

⁷ Jfr Hellström, s. 11 samt Hedins »testamente» den ¹/₁₁ 1899, återgivet av Saxon (a. a. s. 34 ff.).

»Adolf Hedin var sannerligen ingen döende man under de år vi träffades. Kroppen var ju bruten men andligen var han lika vital som jag.

Breven ge en sorgligt ofullkommen bild av mannen jag kände, ty själva skrivandet beredde honom så stora svårigheter att det måste reduceras till ett minimum, och detta minimum blev i sin tur nattsvart,¹⁴ även därför att han tänkte på de brev han skulle ha skrivit om inte den fysiska disabiliteten hindrat honom. Han tänkte också på de brev han skulle ha skrivit om vi mötts på en annan tidpunkt av våra liv. Detta och en del annat gjordé att de få rader han skrev blev veritabla klagorop.

De personliga sammanträffandena däremot kom honom att glömma år och sjukdom och den väntande döden, och jag såg blott en strålande intressant man som inte bara gav med fulla händer utan ännu märkvärdigare kunde ta emot vad en sådan som jag hade att ge. Varken han eller jag tänkte någonsin på ålderskillnaden ...

Vi träffades personligen ungefär tjugu gånger. Jag kom till Karlavägen på förmiddagsvisit. Han satt i sin stol vid skrivbordet, och jag satt i en stol mitt emot. Och där förblev jag ungefär en timme — ibland längre. Jag kan ännu inte i dag tänka mig en intressantare konversation och en mera vittfamnande...

Vi träffades ju också i Riksdagshuset, där han *alltid*¹⁵ talade var gång jag satt på läktaren. He made a point of it. Delvis därför att han tyckte det var roligt och kanske delvis av ett uns fåfänga. Det blev ju alltid komplett dödyst när han stod upp och Första kammaren trängdes i dörrarna.»

Som synes erbjuder detta uttalande ett källkritiskt problem av största intresse. Å ena sidan har man all anledning att vara skeptisk mot dessa minnesbilder, av vilka de äldsta gå 47 och de yngsta 44 år tillbaka i tiden. Å andra sidan synes det vara svårt att förneka möjligheten, ja det troliga, i den del av Mrs Bøvings påstående, som innehålles i det av mig kursiverade stycket.

Enligt Hellström skola inga brev av dem, som växlades mellan Hedin och hans norske vän, teol. stud. Mikael Sundt, ha bevarats. Spångberg refererar emellertid tre av Sundts brev och citerar ytterligare ett stycke ur det tredje. Hur Hellström kunnat förbise detta, då han, uppenbarligen med Spångbergs bok framför sig, nedskrivit det här nedan återgivna stycket, förefaller obegripligt.

här markerade med punkter (...), på hennes anmodan utelämnats, enär de röra henne på ett särskilt personligt sätt.

¹⁴ Kurs. av undertecknad. — Uttrycket »nattsvart» är beträffande de första breven=något överdrivet.

¹⁵ Understruket av brevskriverskan.

Spångberg (s. 210).

Under studentmötet i Uppsala 1856 bodde en norsk student hos Hedin. Han hette Mikael Sundt, var en begåvad ung man med ideell läggning, studerade till präst, men frapperade Hedin genom sin förtrogenhet med allmänna angelägenheter, även politiska, som föga intresserade svenska studenter. De blevo goda vänner och brevväxlade sedan. Sundt fick Geijers föreläsningar om »människans historia», som Ribbing samma år utgivit, och skrev om det starka intryck de gjort på honom. Men från det principiella övergingo de till det aktuella. Till behandling på följande storting förelågo två mellanrikslagar: om handelsförhållandena mellan Sverige och Norge och om verkställighet i vardera riket av domar och utslag från det andra. Sundt redogjorde för de norska synpunkterna på de två lagförslagen, som man i Sverige ansåg det vara Norges fördömda skyldighet att antaga, och sedan de likväl av stortinget förkastats, sände han Hedin ett nummer av norska Aftenbladet, som angav de grunder, vilka därvid varit bestämmande. Audiatur et altera pars, skrev han framhöll, att stortingets beslut icke hade någon udd mot Sverige. »Det synes den svenska pressen hava misskánt», tillade han, »och det är därför nödvändigt att uttryckligen fästa uppmärksamheten därpå».

Hellström (s. 397).

Såvitt man vet ägde Hedins första sammanträffande med norrmän rum under det skandinaviska studentmötet i Uppsala 1856. Han hade då inkvarterad hos sig i sin enkla studentlya en ung teologie studerande som han blev god vän med och med vilken han sedan flitigt brevväxlade. Redan under mötet i Uppsala hade hans norska gäst imponerat på honom genom sitt allvar, sin idealism och sin ingående kännedom i unionella och överhuvudtaget politiska frågor. Inga av de brev som växlades mellan de båda unga vännerna har bevarats, men man kan indirekt ta för givet att Hedin genom denna korrespondens fick en närmare inblick i hur man i Norge betraktade föreningen med Sverige.

*

Hellströms urval av litteratur förefaller, som jag tidigare antytt, ha skett ganska slumpvis, åtminstone i så måtto, att åtskilliga arbeten, som skulle varit värdefulla för hans framställning, komplett saknas. I min recension i Svenska Dagbladet framhöll jag som ett exempel på denna brist, att Hugo Hamiltons »Minnen» — särskilt pålitliga, då de veterligen äro stödda på dagboksanteckningar — synbarligen icke kommit till användning. I denna bok ger författaren på åtta olika ställen (enligt personregistret) glimtar av människan och politikern Hedin, av hans ställning i riksdagen, hans goda lynne och hans dåliga lynne, av hans egenskaper som talare etc., vilka otvivelaktigt skulle ha bidragit till den biografiska konkretion, som en författare av Svenska Akademiens minnesskrifter bör eftersträva.

Några andra fall och därav föranledda brister i framställningen återges här.

I sin biografi över Hedin har Spångberg om studentmötet i Lund och Köpenhamn i juni 1862 skrivit (s. 60):

darskap och själva taga hand om sin bildning. Sedan detta i korthet omnämns av dr Hellström, skriver han: »Man känner sig frestad att som ett svar på posten på denna uppmaning betrakta det faktum, att August Palm nästan samtidigt landsteg i Malmö och på upprörda möten där och i Stockholm introducerade socialismen» (s. 275). Detta är på sin höjd en poetisk sanning. Den krassa verkligheten tar sig ut på detta sätt. När Palm och hans familj verkligen landsteg känner man icke tillfyllest. Enligt Lindgren,²⁵ den främste kännaren av Palms öden, skedde det på »hösten 1881»; om en uppgift av Emil Sommarin får tagas för god, inflyttade Palm och hans familj i en liten lägenhet vid Mårtensgatan i Malmö den 1 oktober.²⁶ Vad så de upprörda mötena beträffar debuterade Palm den 6 november i Malmö²⁷ och höll därefter ytterligare fyra möten i denna stad, det sista den 11 december.²⁸ Av Lindgren karakteriseras dessa »folkmöten» såsom »bråkiga men dock i stort sett oförargliga»²⁹; ordet bråkiga är för övrigt, enligt den mening vilken författaren numera hyser, i kraftigaste laget.³⁰ Den 14 december avreste Palm till Stockholm, och under själva julveckan gjorde han, som bekant, sitt första framträdande där. Första gången, den 26 december, hölls mötet i Lilljansskogen³¹ och andra, den 30 december,³² i Ladugårdslandsteatern. Vid båda dessa evenemang synes allt ha gått lugnt till.

Sist må erinras om det obestriddiga och i detta sammanhang kanske något överraskande faktum, att en av Palms främste motståndare var just — dr Anton Nyström. Vid Palms möte den 30 december framträdde Nyström som opponent — utan framgång —,³³ men kort efter dennes avresa från staden anordnade Nyström ett ur hans synpunkt så mycket mera lyckat möte »i avsikt att göra upp räkningen med 'den fruktansvärde mannen'», som han kallade Palm.³⁴

Vidare saknas en avhandling, betitlad »Lantmänapartiet. Dess uppkomst, organisation och tidigare utveckling» (1928); auktors namn återfinnes under denna artikel. Dr Hellström har flerstädes citerat, refererat och även skrivit av stycken ur ett par andra arbeten av samme författare.³⁵ Nämda avhandling skulle emellertid säkerligen varit värdefullare för honom. Obekantskapen med denna skrift — i vars personregister namnet S. A. Hedin är försett med 30 sidhänvisningar — i förening naturligtvis med bristen på förståelse för historisk metod i allmänhet och källkritik i synnerhet har medfört en rad felaktigheter, av vilka jag nödgas anföra ett urval. En förmodligen av samma skäl föranledd underlåtenhetssynd i dr Hellströms minnesteckning har antytts i Sven Swenssons sakkunniga recension i

²⁵ A. a., s. 80.

²⁶ Emil Sommarin, *Studenter och arbetare* (1947), s. 7.

²⁷ Lindgren, s. 80.

²⁸ 20/11, 27/11, 4/12, 11/12; a. a., s. 83 ff.

²⁹ A. a., s. 85.

³⁰ Personlig upplysning av dr Lindgren.

³¹ A. a., s. 189 f.

³² A. a., s. 142 f.

³³ A. a., s. 143.

³⁴ A. a., s. 191 f.

³⁵ *Riksdagspartierna i Sveriges Riksdag XVII (1935); Skandinavismen. I: Svenska folket genom tiderna, IX, (1939).*

Morgon-Tidningen den 3 januari 1949, nämligen att Hellström över huvud taget negligerat Hedins förhållande till det i sammanhanget sannerligen inte likgiltiga lantmannapartiet och dess män, bland vilka Swensson särskilt nämner Sven Nilsson i Everöd såsom nära vän till Hedin.³⁶

Jag börjar med dr Hellströms resonemang (i själva verket en hypotes) om tillkomsten av »Femton brev». Författaren har, som åtskilliga före honom, på Samuel Ödmanns auktoritet förklarat, att Nyliberala Sällskapet stiftades på »hösten 1866», med det uppenbarligen ur egen fatabur hämtade tillägget: »sedan valen till den nya tvåkammarriksdagen ägt rum» samt den lika uppenbart i efterhand gjorda konstruktionen: för att »överlägga om... de antagliga följderna av valen, genom vilka lantmännen fått en oväntat stark ställning».³⁷ Något längre fram heter det i anslutning härtill: »Femton brev» kunna »betraktas som resultatet av en ingående överläggning, som under en följd av månader, från hösten 1866 till sommaren året därpå, hållits mellan i väsentligheter liktänkande personer. Detta antagande, som av naturliga skäl torde överensstämma med verkliga förhållandet (sic!), förringar inte» Hedins ära.³⁸

Uppgiften om 1866 som nyliberala sällskapets tillkomstår är som sagt hämtad från Samuel Ödmanns allt annat än trovärdiga memoar.⁴⁰ Men, frågar man sig, varför skulle detta sällskap bildas på hösten 1866 — då man faktiskt visste mycket litet om hur den nya riksdagen skulle komma att te sig? Det var sannerligen inte klart, hur maktförhållandena då skulle gestalta sig, även om utgången av valen redan befanns peka på en av hemansägare dominerad Andra kammare. Vid slutet av riksdagen 1867 var ovissheten skingrad. Då hade gammalliberalerna och det som högst konservativt ansedda lantmannapartiet enligt radikal uppfattning betett sig så, att de hotade att försumpa hela den politiska utvecklingen. Då, på sommaren 1867, bildades också sällskapet — ett nyliberalt sällskap — vadan Hellströms påstående (s. 166), att Keys »redan i februari»⁴¹ 1867 avfattade partiprogram lyckades till lantmannapartiet draga element som nyliberalerna hade påräknat för sin sammanslutning, blir meningslöst.

Att sommaren 1867 bör vara sällskapets födelseår är emellertid ingen konjektur. Ett tydligt meddelande härom lämnades den 16 januari 1868 av August Blanche till den bekante riksdagsmannen Per Nilsson i Espö, vilken som vanligt, då han hörde en intressant nyhet, antecknade den i sin dagbok.⁴²

³⁶ Jfr Sven Swensson, *Bonderiksdagsmän i frihetskamp* (1946), s. 286, 260 f.

³⁷ Hellström, s. 155. — Ordet oväntat spärrat här. — Denna »överraskning» inträffade emellertid ej förrän efter lantmannapartiets bildande, vilket ägde rum under riksdagen 1867. Se *Lantmannapartiet*, Kap. 2, där problemet ingående diskuteras, spec. s. 31 f., s. 103: »Det var förbehållet det under riksdagens första månader nybildade lantmannapartiet att sprida förvåning och förstämning i borgarståndets- och ämbetsmannaliberala kretsar» — och givetvis även i mera radikala; s. 106 ff.

³⁸ Hellström, s. 168 f.

⁴⁰ Samuel Ödmann, *Minnen och anteckningar från flydda dagar* (1902), s. 270.

⁴¹ Dateringen är felaktig. Programmet uppgjordes den 7 mars, antogs den 10 mars och publicerades den 11 mars 1867. (*Lantmannapartiet*, s. 175).

⁴² Under den 16 januari 1868 har dagboken (i L.U.B.; jfr *Lantmannapartiet*, s. 24—27) följande uppteckningar. »Kl. 10 plenum i A.K. Kl. 11.30 avgick deputa-

Som en bakgrund till partibildandet i den nya riksdagen anför dr Hellström, helt och hållet efter Hallendorff, och i mycket nära anslutning till hans ordalag, följande uppgifter:⁴³

»Av de nyvalda 315 ledamöterna av de båda kamrarna hade inte mindre än 239 förut under längre eller kortare tid suttit i ständsriksdagarna. Av dessa 239 hade 100 haft sin plats i Riddarhuset. »Vårt svenska riddarhus», skrev Aftonbladet i anledning av valresultatet, »har icke inneslutit en så aristokratisk församling, som den första kammaren, sådan den nu befinnes sammansatt». Av dess 125 ledamöter var 78 frälsemän och 2 biskopar. Återstoden utgjordes av godsägare, ämbetsmän, brukspatroner och affärsmän. I Andra kammaren, med dess 190 ledamöter, dominerade naturligt nog landsbygden — städerna tillsatte sammanlagt 55 ledamöter, av vilka 12 kom på Stockholm. Av landsbygdens representanter var ett åttio-tal hemmansägare och arrendatorer, ett sextio-tal ämbetsmän och tjänstemän som genom sin verksamhet som domare eller präster hade intim kontakt med bönderna, samt ett femtiotal gods- och bruksägare, industriidkare och handlande.»

Dessa uppgifter äro emellertid endast delvis riktiga, vilket Hallendorff även tycks ha haft på känn. Överhuvudtaget uttrycker han sig med en viss försiktighet — i motsats till Hellström, som är helt kategorisk.

Siffran 239 är alldeles för hög. Den skall, som jag uppvisat, vara 189, varav 77 — ej 100 — tillhörde ständsriksdagen.⁴⁴ Stockholms stad tillsatte 13 (ej 12) representanter i Andra kammaren.⁴⁵ Av landsbygdens representanter kallas i samtida förteckningar 67 hemmansägare, 3 arrendatorer, 12 lantbrukare och 16 godsägare. I och för min avhandling har jag sökt klargöra, hur många av dessa som företråda det större och det mindre jordbruket eller representera bonde- respektive herremannaklassen, och ansett mig kunna sätta siffran på kammarens bönder till 75. Hur många representanter, som sammanlagt kunna anses representera lantmannaintresset i 1867 års Andra kammare, är givetvis svårt att urskilja. Jag har i nämnda arbete kommit till siffran 126. Enligt Hallendorffs indelningsgrund bli mina siffror 75, 61 och 54; en lämpligare torde vara: jordbruksidkare (98), bruks- och industriidkare (20), handlande och bankmän (11), samt gruppen allmän tjänst och fria yrken (61).⁴⁶

tionen för att begära talmän. Deputationen återkom snart.» Därefter heter det: »Under mellantiden satt jag och pratade med A. Blanck (Blanche) då han berättade, att de såkallade »ny Liberale» hvar en fraktion som bildat sig under loppet af sommaren. Mankel och fil. Dr E. G. Rudin hadde skrivit deras Program, utom dessa två var S. Ödman, kyrkoherde Ekdahl, med flere, dessa hadde ofta sammanträde på Hotell Royal, der de discuterade hvarjehanda frågor, och sökte införa den seden att hvar skulle bjuda på sig sjelfwa, med sitt program skulle de dra till sig så många de kunna av Riksdagsmännen för att på det sättet värka på Riksdagens gång, men icke befatta sig med utskottstillsättningen.» (Lantmannapartiet, s. 215, 447.) — Att »E. G. Rudin» betyder S. A. Hedin är otvivelaktigt. Det kan tillfogas, att så grova hör- och skrivfel äro ganska sällsynta i Per Nilssons dagbok, även om stavningen ofta är originell.

⁴³ Hellström s. 160 f., Hallendorff, Oskar I och Karl XV. Sveriges Historia till våra dagar, XII: 382 f.

⁴⁴ Lantmannapartiet, s. 108 f., 440 ff.

⁴⁵ Hallendorff har den riktiga siffran.

⁴⁶ Lantmannapartiet, s. 111 f.

Vidare diskuterar Hellström (s. 164 f.) partibildandet 1867 och nämner därvid efter Hallendorff⁴⁷ — i ett ganska godtyckligt urval — vissa härvid dominerande personer: i Första kammaren: Wallenberg, Ekman och Waern (två av Hallendorff nämnda medtagas ej), i Andra kammaren: Murén (fyra medtagas ej). Hellström framhåller därefter, att lantmannapartiet blev den för de två följande decenniernas riksdagshistoria avgörande sammanslutningen, men nämner ej några namn. (De återfinnas dock på s. 386 i »Sveriges Historia» XII.) Därefter övergår han till Nyliberala sällskapet och uppräknar därvid »åtskilliga framstående politiska personer».⁴⁸ Dessa namn äro, utom de av Hallendorff nämnda — Blanche, Mankell och Hedin — följande: L. J. Hierta, A. W. Uhr, lamphandlanden Odhner, mössfabrikören Olsson, civilingenjören Hultgren, trädgårdsarkitekten Forsberg och kyrkoherden Ekdahl.

För den, som något känner tidens historia, ter det sig närmast löjväckande att, sida om sida med ett ringa antal av det dåtida Sveriges mest betydande riksdagspolitiker, finna dessa då — så när som på Hierta och Blanche — rätt obetydliga personer på detta sätt presenterade. Anmärkningen kan förefalla bagatellartad, men har medtagits som ett anspråkslöst men fullkomligt klart exempel på Hellströms ursprungliga, i och för sig naturligtvis ej klandervärda, okunnighet, bristfälligt övervunnen genom ett helt okritiskt studium.

En påfallande underlåtenhet är slutligen, att dr Hellström ej observerat Hedins verksamhet under den norska riksriktstriden. De mest intressanta av Hedins insatser i detta sammanhang torde ha varit hans försök att 1883, i unionens verkliga intresse, tvärt emot norska vänsterns syften, hindra en fällande riksriktstrid⁴⁹ och vidare hans Kooperation med lantmannapartiet följande år, då detta partis politik gick ut på att i en viss situation stödja vänstern i Norge genom en demonstration mot Oscar II. Detta skedde genom Hedins å detta partis vägnar väckta s. k. jubelfestmotion, framlagd på hans egen 50-årsdag den 23 april 1884 — så mycket mer observerad, som den kvitterades genom en mycket uppmärksammas fest för Hedin —, varom allt jämförelsevis utförligt talas i nämnda avhandling.⁵⁰

Redan av det ovanstående bör ha framgått, att Hellströms arbete är fullt av småfel och litet större fel — i ordets egentliga, inskränkta betydelse — men många av dem också sådana som avslöja vanlig okunnighet och ovanlig oförmåga att förstå vad som menas med historisk metod.

Men eftersom jag utlovat att ange några småfel, må även ett fåtal sådana här medtagas.

Hellström har (s. 155) skrivit »borgare- och riddarstånden», vilket sistnämnda uttryck icke existerar (skall vara: adelsståndet eller ridderskapet och adeln).

⁴⁷ Varken arbetet »Sveriges Historia» XII eller s. 385 angivas.

⁴⁸ Efter Ödmann, Minnen och hägkomster, s. 272.

⁴⁹ Observerat och antytt av Spångberg (s. 214) och speciellt framhållet i Lantmannapartiet, s. 392.

⁵⁰ Lantmannapartiet, s. 409—416. Jfr även s. 456. — En del där använda notiser äro hämtade från Sigfrid Wieselgrens anteckningar »Från riksdagen 1884». (I Kungl. Biblioteket; ej använda av dr Hellström).

s. 43 rad 4—1 ned.	s. 23 rad 14—16
s. 44 » 1—9	s. 23 » 18—27
s. 44 » 13—14	s. 24 » 16—18
s. 45 » 7—10	s. 24 » 6—13
s. 45 » 6—1 ned.	} s. 24 » 21—29
s. 46 » 2—3	
s. 46 » 8—9	
s. 47	} s. 24 » 29—39
s. 49 » 1—2	
s. 56 » 1—12	
s. 56 hänvisning till Spångberg	s. 25 » 1—19
s. 57 rad 9—17	s. 25 » 20—26
s. 59 » 3—5	s. 25 » 27—33
s. 59 » 5—14	s. 26 » 5—14
s. 59 » 15—18	s. 27 » 1—2
s. 59 » 19—23	s. 28 » 21—40
s. 60 » 11—20	s. 29 » 14—16
s. 66 » 1—5	s. 28 » 10—14
s. 66 » 6—11	s. 27 » 1—5
s. 66 » 14—23	s. 29 » 2—1 ned. — 30 rad 1—6
	s. 31 » 5—13
	} s. 30 » 7—17

För de mellanliggande sidorna användes av citerade författare⁵⁵ följande: Klaës Reinhold: Reformsällskaperna och de allmänna reformmötena i Örebro år 1849 ... (s. 22, 39). Arthur Montgomery: Svensk socialpolitik under 1800-talet (s. 26, 30—31). Claes Lagergren: Mitt livs minnen, I, (s. 26—29, 37—38). E. G. Geijer (om Fattigvårdsfrågan, I: Litteraturbladet 1839) (s. 29). Johan Mortensen: Från Aftonbladet till Röda rummet (s. 32—33, 49). Carl Grimberg: Svenska folkets underbara öden (d. v. s. supplement till VI—IX, s. 218, 229, 233) (s. 33—34). Hellström själv s. 34—35, mot slutet stödd på Adolf Törneros, John Nerén och Gustaf Löw. S. A. Hedin själv (s. 40—41). Otto Sylwan: Fyrtiotalets student och »en längre uppsats i Svenska folket genom tiderna»⁵⁶ (s. 49, 50—54, 61). C. J. Bergman: Uppsala och dess nejder (s. 52—53). A. W. Sillén: Det svenska studentlivet (s. 53). Emil Svensén: Nekrolog över Hedin i Runan 1906 (s. 58). Rudolf Hjärne: Från det förflutna och det närvarande (s. 60). Erik Hamnström: Södermanlands-Nerikes nations historia (s. 60, 65). Victor Svanberg: Benoni Strand (Samlaren 1921) (s. 63—64).

Som en kuriositet — eller vad man nu skall säga — kan påpekas, att Hellström, på de femtio sidor där Spångbergs arbete använts på sätt ovan angivits, hänvisat till Spångberg, d. v. s. nämnt hans namn, såvitt jag kunnat finna, sex gånger, medan Montgomerys namn på tre sidor förekommer sju gånger, och Lagergrens på sex sidor ej mindre än elva gånger.

De exempel på beroende, som användes i Svenska Dagbladet, gällde dels s. 412, dels första avdelningens tredje kapitel om skandinavismen, i vilket

s. 90—96 i Hellströms bok	följa	Spångberg	s. 57—61
» 100—101 i	»	»	» 65—66
» 104—106 i	»	»	» 66—68,

⁵⁵ Dock utan sidhänvisningar; sådana förekomma endast som högst sällsynta undantag.

⁵⁶ »Studenten» (Band 9 s. 359—84).

»varjämte notiser på mellanliggande sidor angivits som hämtade från Ingvar Andersson, Carl Hallendorff, Åke Holmberg och undertecknad ...».

På detta sätt eller efter denna metod fortsätter författaren även i andra delar av boken. Texten är i själva verket en mosaik av referat (mer eller mindre parafraaserade eller sammandragna) och citat med insprängda resuméer, reflexioner, omdömen, påståenden och antaganden. Ju längre i tiden framställningen föres, desto flera bli, naturligtvis med all rätt, referaten och citaten ur S. A. Hedins »Tal och skrifter».⁵⁷ Desto värdefullare blir den också. Ännu värdefullare skulle den kanske blivit, om läsaren (t. ex. genom någon typografisk anordning) fått möjlighet att omedelbart kunna se vad Hedin och vad Hellström skrivit.

Det hela skulle vara någorlunda försvarligt, om författaren klart angivit sin metod, och särskilt om han själv kunde hävda och läsaren verifiera, att texten väl till huvuddelen är grundad på ett stort antal källställen och notiser direkt ur litteraturen, men att författaren kunnat *smälta* detta material; att det i hans tankesmedja förvandlats till en ny, enhetlig produkt. Så är emellertid icke fallet. Urvalet är naturligtvis författarens, men eljest är hans egenhändiga alster varken mer eller mindre än dessa resuméer, antaganden, påståenden, reflexioner och omdömen, vilka vid närmare påseenden vanligen lätt kunna urskiljas — på samma sätt som man i en mur ser bruket mellan stenarna.

En lärd och välvillig recensent (Tingsten) talar med skäl om Hellströms omsorgsfulla och välgjorda referat.⁵⁸ Så långt kan man instämma. Däremot är det, som av ovanstående torde ha framgått, minst sagt tvivelaktigt om Tingsten har rätt då han understryker, att Hellström »inte låtit sin talang ersätta grundlighet och forskningsmödor».

En annan recensent, lika lärd och ännu mera välvillig (Blanck), har icke utan beundran betecknat Hellströms opus som »en essay — en essay på över fyra hundra sidor visserligen».⁵⁹ Enligt mitt förmenande är denna karakteristik mindre riktig; med en essay menar man bland annat och väl framförallt en framställning, som, byggd på fakta och gärna hypoteser, i särskild grad präglas av sin författares åskådning, som är hans egen andliga egendom och ej mer eller mindre direkt sammanställt långods.

Hur detta av Hellström begagnade långods, om ett så jämförelsevis lindrigt ord må användas, i själva verket kan vara beskaffat, torde vara säkrast att med ännu några exempel klart uppvisa. Då rimligtvis endast få läsare komma att göra sig mödan att jämföra Hellströms och Spångbergs arbeten, avtryckas härför några typiska fall.⁶⁰

I närmast följande exempel kan man studera, hur en av Hellströms historiska exposéer (rörande Hedin och hans insats i striderna om försvaret) har tillkommit.

⁵⁷ Utgivna av Valfrid Spångberg (1904, 1915).

⁵⁸ Dagens Nyheter, 6 dec. 1948.

⁵⁹ Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning, 31 dec. 1948.

⁶⁰ Utrymmesskäl ha gjort att långt ifrån alla iaktagna kunnat publiceras.

Detta är sammanställt av mycket lätt retuscherade avskrifter, hämtade från tre ställen i förlagan, s. 95—96.

Även undertecknad har vid mer än ett tillfälle fått underlätta dr Hellströms författarmödor, såsom följande exempel utvisar.

Riksdagspartierna, s. 50.⁶⁴

Nyvalen på hösten 1869 medförde ingen förändring i partiställningen. Personombytet i andra kammaren var visserligen högst betydande, men de flesta ledande männen blevo omvalda, och proportionen mellan herrar och bönder blev praktiskt taget oförändrad.

Före och under valrörelsen gjordes allvarliga och målmedvetna försök att utvidga nyliberala sällskapet till ett riksparti och att åstadkomma en verklig valrörelse. Det förra misslyckades; ... Däremot bedrevs den nyliberala valagitationen med stor kraft och på ett för sin tid mycket uppseendeväckande sätt. Från den nyliberala »centralavdelningen» i Stockholm utsändes program och cirkulär, de senare med uppfordran till vederbörande mottagare att anordna politiska folkmöten. Sådana hade väl hållits redan tidigare, men nu fick folkmötesrörelsen ett verkligt uppsving. Den nyliberala valrörelsen blev emellertid, liksom partiet självt, endast en episod. Partiets numerär blev i det hela stationär eller kanske t. o. m. något förminskad. Några av dess mest framskjutna bönder föllo igenom. Å andra sidan invaldes flera mycket bemärkta nyliberaler i Stockholm, bland dem Hedin och Mankell.

Hellström, s. 208.

Före och under nyvalen 1869 gjordes ett försök att ombilda Det nyliberala partiet — som hittills varit ett mellanting mellan politisk klubb och politiskt parti — till en riksorganisation. Försöket misslyckades. Men under själva valagitationen trädde nyliberalerna i elden på ett sätt som på den tiden väckte stor uppmärksamhet. Från centralavdelningen i Stockholm utsändes program och cirkulär, de senare med uppmaning till mottagarna att anordna folkmöten. Den nymodiga agitationen ledde inte till några positiva resultat. Några av de bonderepresentanter som tidigare anslutit sig till nyliberalerna föll igenom vid valen. Å andra sidan kunde de senare notera några framgångar i Stockholm, där bland andra Hedin och Mankell insattes i Andra kammaren.

I ett antal fall här påvisats hur troget, ej sällan hur minutiöst nära Hellström följer sin förlaga. Det finnes emellertid också exempel på att han så att säga ger sig ut på egen hand — och på vad som därvid kan inträffa. Så sker, då han redogör för Hedins märkliga och om politisk skarpsyn vittnande artiklar rörande den ryska frågan, publicerade i Dagens Nyheter på hösten 1899.⁶⁵

⁶⁴ Två hänvisningar till detta arbete göres av Hellström å s. 207, men av texten å s. 208 framgår ej, att denna hänvisning täcker även senare delen av s. 208.

⁶⁵ Incitamentet härtill synes författaren ha fått av Spångberg, s. 112—113.

Spångberg, s. 255.

Julafton 1901 tillbragte Hedin hos Wieselgren tillsammans med några andra vänner, bland dem Leo Mechelin, som han känt sedan slutet av 1860-talet. De brevväxlade ofta, och då Mechelin var i Stockholm, försummade han aldrig att besöka Hedin. Vid samkvämet hos Wieselgren höll han ett tal,⁶⁶ som visade hur högt han skattade Hedins gärning. Uppskattningen var ömsesidig. På de allra sista åren⁶⁷ kommo de emellertid ifrån varandra. Hedin fann nämligen den politiska aktion, som de landsflyktiga finnarna från Stockholm bedrovo mot Bobrikoffväldet, överskrida gränserna för vad Sveriges ställning som grannstat till Ryssland medgav och utgöra en fara för freden. Den ryska faran stod alltid för honom. Hur helt hans sympati än var med finnarna, höll han strängt på, att de icke finge äventyra Sveriges trygghet och välfärd, och som ofta hos Hedin i sådana fall, blev det politiska omdömet avgörande för det personliga.

Hellström, s. 361.

Den kom, enligt Spångberg, till uttryck bland annat i Hedins förhållande till Leo Mechelin. De hade varit vänner sedan 1860-talet och brevväxlade ofta. »Uppskattningen var ömsesidig.» År 1890 inträdde emellertid en brytning⁶⁷ mellan dem med anledning av den politiska verksamhet som landsflyktiga finnar bedrev i Stockholm. Mechelin tog den i försvar, medan Hedin i denna agitation såg en fara för freden. Hur mycket han än älskade Finland, ville han inte se förhållandet med Ryssland försämrats genom de landsflyktigas uppträdande i Sveriges huvudstad. Resultatet av denna meningsskiljaktighet blev att han för alltid stängde sin dörr för Mechelin. »Som så ofta hos Hedin», skriver Spångberg, »blev i sådana fall det politiska omdömet avgörande för det personliga.»

Det här genom spärrning påpekade felet, år 1890, vilket svårligen kan bortförklaras som skriv- eller slarvfel, kunde ha undvikits om Hellström icke varit så angelägen att »brodera» eller om han blott erinrat sig vad han själv skrivit några rader högre upp på samma s. 361, eller vetat, att Bobrikov blev Finlands generalguvernör 1898, eller observerat de första här avtryckta raderna (»Julafton 1901 ...») eller Spångbergs not — och slagit upp det där angivna kapitlet, s. 255, vars uppgifter förefalla tillförlitliga; eller om han något noggrannare studerat J. L. Saxons lilla skrift »Adolf Hedin hemma hos sig», 1926 (s. 70—72). Därav framgår nämligen dels att Mechelin, som då befann sig i Wildbad, ännu sommaren 1902 brevväxlade med Hedin, dels ock att fru Mechelin vid hemkomsten till Helsingfors — efter besöket i Wildbad — i varma ordalag tackade Hedin för hans vänlighet — rimligtvis vid parets avresa från Stockholm till Helsingfors — att komma till ångbåten för att säga farväl. »Aldrig skall jag glömma det tårfyllda ögat och de vänliga orden vid avskedet» skriver hon, eller rättare sagt låter sin dotter skriva.⁶⁸

I stora drag är nu detta riktigt, men icke alldeles. Går man till själva breven, finner man, att de äro daterade.⁶⁹ Fru Mechelins är det första, daterat den 27/a 1902; det anger sålunda ett tidigare besök i Stockholm.

⁶⁶ Se avd. »Samtidas omdömen». (Spångbergs not!)

⁶⁷ Spärrat här.

⁶⁸ Saxon, s. 71 f.

⁶⁹ Saxon har inte återgivit dateringen och har följaktligen kommit att förväxla brevens ordning.

(Hellström) glömde ... att tala om i vilken tacksamhetsskuld han stod till George Lansburys självbiografi, som ytterst få i vårt land torde känna till.⁷⁵

Séx år senare debuterar dr Hellström som auktor till en minnesteckning i Svenska Akademiens handlingar, med andra ord till ett biografiskt-historiskt arbete. Det är inte för mycket att säga, att man häpnar över hans djärvhet att då ställa sig i det här påvisade beroendeförhållandet framför allt till Valfrid Spångberg, som många i vårt land fortfarande känna till, men även till andra författare, och att protestera, då detta faktum klart och tydligt, om ock i höviska ordalag, påtalas i en recension i dagspressen. Dr Hellströms Hedin-biografi är, om sanningen måste fram i ordalag så tydliga att de ej kunna missförstås, i allt för stor utsträckning ett högt kvalificerat plagiat.

19 april 1949.

Edvard Thermanius.

⁷⁵ Svensk Tidskrift 1943, s. 73 ff.

LITTERATURGRANSKNINGAR

HALVAR G. F. SUNDBERG: *Kyrkorätt*. Institutet för offentlig och internationell rätt, Stockholm. Tr. Helsingfors 1948. Pris kr. 40:—.

Den första framställningen av gällande svensk kyrkorätt härrör från den framstående juristen *David Nehrman Ehrenstråle* (1695—1769). I en serie vid flera tillfällen upprepade föreläsningar behandlade Nehrman *juris prudentia ecclesiastica*. Dessa föreläsningar voro då tydligen en nyhet. Nehrman är nämligen mycket angelägen om att betona, att kyrkorätten faller inom hans ämnessfär, och han understryker, att det t. o. m. är hans skyldighet »att förklara *alla* förordningar, som av höga överheten äro utgivna och föreskrivna. Ty så långt sträcka sig *limites juris prudentiæ*». Till hans profession hörde således även att »förklara vad kungl. förordningar förmå de *societate ecclesiastica*. Ty detta tillhör mitt ämbete och intet *theologis*». Uppgiften vore därför, framhåller han, »att förklara vad som är förordnat och visa, hur det bör rätt brukas».

Nehrmans synnerligen intressanta och givande föreläsningar över svensk kyrkorätt befordrades tyvärr aldrig till trycket. Först 100 år senare, eller 1836, utkom ett mot Nehrmans *juris prudentia ecclesiastica* svarande arbete: »Lärobok i svenska kyrkolagfarenheten», författat av *juris* professorn *L. G. Rabenius*. Avsikten med denna lärobok var, framhåller Rabenius, »att framställa de första begreppen om de igenom kyrkolagarna vidtagna positiva åtgärderna för religionsväsendets yttre bestånd, varpå den inre religionskänslans daning och bevarande i så huvudsaklig mätto beror». På grund av de stora omvälvningarna inom den svenska kyrkan efter 1840-talet blev Rabenius' för sin tid utmärkta arbete, präglad av systematisk klarhet och historisk noggrannhet, rätt snart föråldrat, och det skulle dröja nära 100 år, innan Rabenius' lärobok fick någon ersättare. Betydande insatser inom svensk kyrkorätt gjordes visserligen av professor *C. A. Reuterskiöld*, men någon sammanfattande framställning av detta problemkomplex förelåg icke förrän 1933. Detta år utkom nämligen »Svensk kyrkokunskap», författad av dåvarande professorn *Yngve Brilioth*. I förordet framhåller förf., att hans »kyrkokunskap» icke var ett »försök till en handbok i kyrkolagfarenhet», men att det var hans förhoppning, att arbetet i någon mån skulle kunna fylla behovet av en lärobok i svensk kyrkorätt, »åtminstone för så vitt det erkännes, dels att kyrkorätten har att framställa det levande kyrkolivets normer, vare sig dessa äro uttryckta i lagparagrafer eller föreskrivas av sedvänjan, dels att kyrkorätten som en teologisk vetenskap måste sträva att fatta i sikte evangeliets genom hela kyrkans historia fortsatta kamp att

syfte att hjälpa och skydda, främja och understödja kyrkan i hennes andliga vårdnadsuppgift» (s. 370). Att detta uttalande ligger i linje med reformatorernas åsikt, är uppenbart.

I fråga om kyrkoegendomen och dess rättsställning visar förf., hur patrimoniala och feodala åskådningar angående statens äganderätt till den kyrkliga jorden från och med 1800-talets början mer och mer förlorat sitt grepp om den svenska juridiken, men att dessa åskådningar »såsom fornminnesmärken» levat kvar i den kamerala traditionen och i den därifrån utgående lagstiftningens redaktionella utformning. Dessa statsabsolutistiska uppfattningar ha också, menar förf., visat sig »passa nutida socialistiska åskådningar som hand och handske». De exempel, som anförs härför, äro också synnerligen belysande (s. 291 f.). Gentemot dessa uppfattningar hävdar nu förf. både de enskilda lokalkyrkornas och den svenska kyrkans äganderätt. I fråga om privilegierna framhålles, att dessa »utgöra ett särskilt skydd för kyrkans inkomster och förmögenhet», även om deras tillämplighet genom tiondeavskrivningen och boställsväsendets omläggning begränsats (s. 77 och 280 ff.). Kyrkofonden kan visserligen icke betraktas såsom självständigt rättssubjekt, men då den icke har egenskapen av statsmedel, »kan fondens ägare icke vara någon annan än den svenska kyrkan som ett av staten erkänt yttre trossamfund (s. 290).

Att en sammanfattande rättsvetenskaplig framställning av gällande svensk kyrkorätt icke kan undgå att bli mer eller mindre historiskt orienterad är ofrånkomligt. Detta är också förhållandet med föreliggande arbete. Att härvid en del smärre felaktigheter och onöjaktigheter insmugit sig i framställningen är ganska förklarligt, då förf. icke är historiker utan jurist. Några dylika oegentligheter skola här påpekas.

I anslutning till Reuterskiöld talar förf. om att 1571 års kyrkoordning delvis har karaktär av bekännelseskraft (s. 240, noten och s. 4). Detta är emellertid missvisande och saknar allt stöd i tillgängliga källor. De »tavlor», som omnämnas i kyrkoordningen i samband med föreskrifterna om kollekten, äro förvisso inga »stamböcker» (s. 228) utan helt enkelt de träskålar, vari kollektmedlen lades och som man ännu kan få se i våra kyrkor. Kyrkoordningen talar ju också om »hatten» eller »tavlorna».

Med skärpa vänder sig förf. mot det även i kyrkorättslig litteratur ofta förekommande talet om konungen som »summus episcopus». »Kungl. Maj:t är emellertid icke någon summus episcopus och kan, såsom högsta innehavare av den världsliga makten, enligt bekännelsens princip ej vara överordnad prästämbetet» (s. 107, se även s. 61). Att föreställningen om konungen som summus episcopus är »en utländsk villolära, meningslös i en kyrka med oavbruten biskoplig kontinuitet», som Nathan Söderblom en gång uttryckt det, är ofrånkomligt. Men det måste å andra sidan framhållas, att denna »villolära» var ganska allmänt accepterad under enväldet och att riksrådet vid sin granskning av kyrkolagen våren 1686 tillfogade en bestämmelse om att konungen »det rätta och högsta jus episcopale i riket haver och äger». Av taktiska och politiska skäl motsatte sig Erik Lindschöld emellertid införandet av de citerade orden och förklarade i brev av den 14 aug. 1686, att dessa kunde ge anledning till det missförståndet, att konungen »nu först och lika som något nytt tillägnar sig den biskopliga rättigheten

och försäkrar sig om densamma med en ny lag emot sina biskopar». I sak var dock Lindschöld ense med rådet och tillfogade i sitt brev, att jus episcopale »alltid följer överhetsämbetet åt och äre bägge Eders Kungl. Maj:t lika givna av Gud, lika ärftligen tillfallne». Biskoparna däremot ägde icke något jus episcopale »men väl igenom Eders Kungl. Maj:ts nådigste behag ett exercitium juris episcopalis eller ett privilegium och därhos biskoplig titel och värdighet, allt av gunst och nåde och intet igenom någon sin rätt». Sven Leijonmarck, ledamot av lagkommissionen, betecknade 1691 jus episcopale som ett »regale» eller ett »jus regium», som under den katolska tiden tillhörde påven som summus episcopus men som sedan övergått till de evangeliska furstarna. Tilläggas bör dock, att man aldrig menade, att konungen som summus episcopus var innehavaren av någon potestas ordinis (jfr s. 61). Här räddade man sig undan svårigheten med den under 1600-talet så viktiga distinktionen mellan potestas interna och potestas externa. Till det inre kyrkoregementet hörde nämligen potestas ordinis, vilken av »evangeliska furstar är lämnad och förbehållen allena dem, vilka ordentligen såsom av Kristus därtill kallade, vigde och förordnade bliva» (Leijonmarck). Som summus episcopus utövar därför icke den världsliga överheten den inre kyrkostyrelsen, som förf. uppger (s. 40). Att utan vidare identifiera det inre kyrkoregementet och jura in sacra är nämligen icke fullt korrekt. Som ett arv från den absolutistiska aeran i vår historia har också föreställningen om konungen som summus episcopus spelat en mycket viktig roll och möter ofta i litteraturen, även sedan de politiska teorierna övervunnits av »livet och traditionen». Vad förf. i annat sammanhang säger om den feodala åskådningen, gäller även om konungen som summus episcopus.

Beträffande skillnaden mellan biskop och superintendent i den svenska kyrkan framhåller förf., att denna väsentligen synes ha varit, att biskopen var allenast stiftschef, medan superintendenten även var kyrkoherde i domkyrkoförsamlingen (s. 137). Den avgörande skillnaden var dock, att superintendenterna icke vigdes utan utövade sitt ämbete i kraft av den kungliga fullmakten, vilken även ansågs inkludera rätten att viga präster. Det kan i detta sammanhang också erinras om att även efter det kungliga brevet den 27/6 1756 (s. 144) domprostarna på Kungl. Maj:ts uppdrag förrättat vigning. Vid vakansen efter ärkebiskop Samuel Troilius beslöt sålunda Uppsala domkapitel den 21/6 1764 att hos Kungl. Maj:t anhålla om rätt för domprosten Lars Hydrén att förrätta prästvigning, »såsom vid flera slika tillfällen före detta i nåder varit tillåtet». Kungl. Maj:t gav också sitt samtycke, och Hydrén förrättade prästvigning både i juni och dec. 1764.

I frågan om ärkebiskopsvalet framhåller förf. (s. 140), att ärkestiftets prästerskap har ett mycket begränsat inflytande, och tillfogar: »Det är ej ens säkert, att någon å dess förslag uppförd kandidat kommer med å departementets förslag.» Teoretiskt är detta visserligen möjligt, men under de 200 år, som den nuvarande ordningen tillämpats, har dock något sådant icke inträffat. Vid 18 val under tiden 1730—1932 ha två av stiftsprästernas kandidater 14 gånger uppförts på det definitiva förslaget och en 4 gånger.

I samband med ärkebiskopsvalet berör förf. även biskopsvigningen och konstaterar enligt recensentens mening med full rätt, att en electus, som

icke är prästvigd, genom biskopsvigningen erhåller icke blott potestas ordinis utan jämväl potestas clavium (s. 141). Den som är närmare intresserad av här berörda spörsmål hänvisas till Laurentius Petris framställning i 1561 års kyrkoordning, där frågan för första gången berörs. Praxis i den svenska kyrkan är emellertid en annan än den här refererade, vilket kanske borde ha framhållits. Detsamma gäller också om vad förf. i annat sammanhang (s. 89) skriver om prästämbetets upphörande: »En avsägelse är definitiv och oåterkallelig», ett påstående, som icke står i överensstämmelse med tillämpad praxis, varpå flera exempel finnas.

Det har för icke länge sedan påståtts, att den svenska kyrkorätten liknar »ett slags Talmud, där oklarheten närmast förefaller att vara avsiktlig». Man måste därför vara professor Halvar Sundberg synnerligen tacksam för att han med sin eminenta sakkunskap inom förvaltningsrättens skilda områden nu även givit en så vederhäftig och klar framställning av den svenska kyrkorätten och dess många svårbemästrade problem.

Sven Kjällerström.

SVERKER GROTH: *Aterfall i brott åren 1921—1940*, en statistisk undersökning (S. O. U. 1947: 71).

Den svenska brottmålsstatistiken redovisas dels av Fångvårdsstyrelsen i den årliga publikationen »Fångvården», dels av Kungl. Statistiska Centralbyrån i den årliga publikationen »Brottsligheten» och i den värtannat år utkommande publikationen »Domstolarna och de exekutiva myndigheternas verksamhet». Fångvårdsstyrelsens publikation har närmast karaktären av en verksamhetsberättelse men innehåller även en del sammanställningar över de nyintagna fångarna: deras antal och fördelning på brottstyp, civilstånd, utbildningsgrad, ålder, hemort, yrke etc. Uppgifterna äro hämtade ur det av Fångvårdsstyrelsen förda centrala fångregistret. Publikationen »Brottsligheten» grundar sig huvudsakligen på uppgifter från lägre rättsinstanser: härads- och rådhusrätter, polisdomstolar, vattendomstolar, krigsrätter etc. Redovisningen gäller i första hand fördelningen av de dömda vid de skilda rätterna efter lagrum i kombination med straffets art och längd. Dessutom redovisas emellertid för olika straffregisterbrott de dömda efter kön, ålder, civilstånd, utbildningsgrad, yrke, antal återfall i brott m. m. Ändringar i högre instans av de dömda, som fällts av lägre rätt, redovisas ej i »Brottsligheten» utan (delvis) i »Domstolarna och de exekutiva myndigheternas verksamhet». Den sistnämnda publikationen innehåller emellertid huvudsakligen fördelningen av olika handlagda mål på de skilda underätterna men däremot inga uppgifter om de dömda personerna.

Dessa publikationers, främst »Brottslighetens» siffror möjliggöra vissa beräkningar av brottslighetens förändringar. I årgångarna 1940 och 1945 av »Brottsligheten» finnas en del beräkningar av brottslighetens förändringar under de senaste årtiondena, vilkas resultat i detta sammanhang kan vara av intresse.

Under perioden 1921—1925 domfälldes i första instans årligen c:a 90.000

personer, 1926—1930 årligen c:a 120.000 och 1936—1940 årligen c:a 140.000 personer. Åren 1940—1945 var motsvarande siffra uppe i närmre 170.000. Sätter man dessa siffror i relation till den straffmyndiga befolkningen, blir resultatet, att under 1920-talet årligen c:a 20 ‰ av befolkningen domfällades i första instans; åren 1931—1935 steg siffran till 25 ‰ och under åren 1936—1940 till 28 ‰, för att åren 1941—1945 vara uppe i 32 ‰. Att observera är, att dessa siffror över brottsligheten avse samtliga domfällda, t. ex. även alla som dömts till bötesstraff. Ökningen av brottsligheten är dock ej jämnt fördelad på olika brottstyper. Fylleriförseelserna t. ex. ha minskat under perioden 1920—1940, om man ställer deras antal i relation till den straffmyndiga medelfolkmängden. Även andra strafflagsbrott mot staten ha minskat i frekvens. Ökningen kommer i första hand på brott mot trafikförfattningarna. 1921 utgjorde de som domfällts för brott mot trafikförfattningarna c:a 1,3 ‰ av den straffmyndiga befolkningen. År 1938, jämte 1943 och 1944 maximiår, var siffran i det närmaste tiodubblad eller drygt 12 ‰. (Denna stora ökning måste givetvis sättas i samband med det starkt stigande antalet bilister, motorcyklister och cyklister.) Under den senaste femårsperioden ha överträdelser av kristidsförfattningar och krigslagsbrotten dock uppvisat den starkaste ökningen.

Siffrorna över återfallsbrottsligheten visa även en relativt stark ökning. Av de personer, som domfällades för s. k. straffregisterbrott, d. v. s. brott, som införas i Fångvårdsstyrelsens straffregister (dit räknas *icke* huvuddelen av bötesstraffen), domfälldes under perioden 1931—1935 årligen drygt 3.800 personer, som förut icke varit dömda, och drygt 1.600 personer, som tidigare varit straffade. 1936—1940 voro motsvarande siffror 4.800 resp. 1.800 och under femårsperioden 1941—45: 7.500 resp. 3.400. Siffrorna för dem som tidigare varit dömda ha således förhållandevis ökat ung. lika kraftigt under dessa femton år som siffrorna för första gången dömda.

Den kraftiga stegringen i brottsligheten har utlöst en livlig debatt om såväl själva brottsligheten som dess bekämpande. Detta har i sin tur väckt frågan, huruvida brottsstatistiken är fullt tillfredsställande. Framförd kritik visar, att vår kriminalstatistik ej ger någon uttömmande och klar bild av brottmålsfrekvensens och återfallsfrekvensens storlek och förändringar.

Förste aktuarien vid Kungl. Statistiska Centralbyråns avdelning för rättsstatistik Sverker Groth har i S. O. U. 1947:71 publicerat en undersökning »Återfall i brott åren 1921—1940», med syfte att systematisera och analysera statistiken över återfallsbrottsligheten.¹

Materialet till undersökningen har hämtats från utdrag ur Fångvårdsstyrelsens ovan nämnda register. Dessa utdrag, ett för varje avkunnad dom, innehålla uppgifter om de dömdas kön, ålder, civilstånd, sociala ursprung (föräldrarnas yrke) och bildning samt om brottens art, ådömda straff samt art och omfattning av de dömdas föregående straffällningar.

I undersökningen har medtagits under perioden 1921—1940 för första gången i underrätt dömda personer, där straffet lytt på straffarbete, fäng-

¹ G. Dahlberg och T. Lindberg ha tidigare på uppdrag av strafflagberedningen gjort en liknande utredning »Om frekvensen av återfall i brott», publicerad i S. O. U. 1944: 50. Vidare har Dahlberg år 1943 publicerat en undersökning i Nordisk Tidsskrift for Strafferet om »Risken att dömas för svårare brott».

första brott under 1936—1940, äro förhållandevis fler än de som begått sina brott under tidigare delen av perioden. Det förra ha ej år 1940 hunnit genomleva alla de för återfallsrisk speciellt farliga fem första åren efter begånget första brott och ej haft tillfälle till återfall i samma utsträckning som övriga.

Man kan fråga sig, om det ej varit lämpligt att antingen begränsa risktiden till de fem första åren efter frigivningen efter första, andra, tredje, fjärde resp. femte brottet eller ev. medtaga tio riskår, men vid redovisningen skilja på de fem första riskåren och de följande fem. De år, som överstiga tio och som äro nästan helt riskfria, kunde utan vidare utslutas. En förkortning av risktiden till fem år efter frigivningen skulle i undersökningen dessutom möjliggjort jämförelser av återfallsbrottsligheten mellan dem som begått sitt första brott under olika perioder, t. ex. under femårsperioderna 1921—1925, 1926—1930 och 1930—1935. För dem, som begått sitt första brott under perioden 1936—1940, kunde antingen samtliga observationer ha fullföljts till fem inkubationsår, d. v. s. för en del brottslingar fram till 1945, eller fullföljts fem år för dem som begått första brottet i början av perioden (1936, 1937 och 1938). För de sista årens förstagångsbrottslingar kunde riskberäkningarna ha gjorts för en kortare period än fem år.

Enligt tabell 8 i utredningen var för dem, som vid första brottets begående voro i åldern 15—17 år, risken för ett första återfall 2%, för ett andra 8%, för ett tredje återfall 13% och för ett fjärde återfall 23%. Återfallsrisken för dem, som vid första brottets begående voro 18—20 år, var genomgående något större (utom för fjärde återfallet). Emellertid visa siffrorna i publikationen »Brottslighet» 1940, att den totala brottsligheten i åldersklasserna 15—18 år mellan 1920 och 1940 ökade kraftigare än i andra åldrar. Hade författaren studerat risken för återfall i brott för de olika åldersgrupperna med uppdelning på dem som begått första brottet under perioden 1921—1925, 1926—1930 samt 1931—1935, skulle han säkerligen fått siffror, som visat, att risken för första återfallet stigit kraftigare i den yngsta åldersklassen 15—17 år än i andra åldersklasser. Dessa beräkningar hade med fördel kunnat göras genom att, som här påpekats, begränsa tiden för återfall till fem år efter sista frigivningen. En dylik beräkning av risken för återfall i brott skulle visserligen ej ge besked om den absoluta storleken av risken för hela perioden 1920—1940 (blott fem inkubationsår), men i stället om återfallsbrottslighetens förändringar inom skilda åldersgrupper.

En liknande differentiering på skilda tidsperioder skulle med fördel kunna ha gjorts vid beräkningarna av återfallsrisken för t. ex. olika brottskategorier (tabell 14) samt för olika strafftyper (tabell 17—19). I senare fallet skulle man kunnat få en bild av förändringen i återfallsrisken under 20- och 30-talen för villkorliga och ovillkorliga straff.

Min huvudinvändning mot författarens riskberäkningar är således, att de ej ge något besked om återfallsbrottslighetens *förändringar* under den studerade perioden. Den här föreslagna differentieringen skulle i viss mån kunna avhjälpa denna brist.² Man kan emellertid fråga sig, om uppläggnings-

² Den i en tidigare not nämnda utredningen av Dahlberg och Lindberg bygger på metoder som delvis överensstämja med de här antydda. Risken för återfall

en av undersökningen på basis av föreliggande primärmaterial ej med fördel skulle kunnat vara en annan, just med tanke på att studiet i så hög grad bör gälla förändringarna i återfallsbrottsligheten. I stället för att som författaren välja ut var femte förstagångsförbrytare under ett visst antal år kunde man med fördel ha valt ut *samtliga* dömda av vissa årgångar, t. ex. de födda åren 1890, 1900 och 1910. Huvudvikten i undersökningen skulle därefter läggas på ett studium av dessa årskullars öden efter första brottets begående. Väsentliga resultat skulle fås ur sammanställningar, där de dömda fördelades efter första brottets art och straffets karaktär samt för var och en av dessa grupper fördelades efter återfallen, varvid dessa fördelagsvis kunna grupperas i tre typer: mindre grovt, lika grovt samt grövre än föregående brott. Hänsyn borde även tagas till inkubationstidens längd. Genom att göra sådana sammanställningar för första brott, begångna av t. ex. årsklassen 1890 under perioderna 1921—1925 och 1926—1930 med första brott, begångna av årsklass 1900 under resp. 1931—1935 och 1936—1940 kunde man få en ganska klar bild av återfallsbrottslighetens omfattning och förändringar inom samma åldersgrupper för skilda generationer förstagångsbrottslingar.

En uppläggnings efter de här skisserade principerna skulle givetvis även kunna kombineras med riskberäkningar av samma karaktär som de av Groth utförda.

För att återgå till utredningen i sin nuvarande form kan kanske en och annan detalj diskuteras. Författaren har räknat med att ett första återfall föreligger, när en person som tidigare dömts en gång ånyo fälls inför domstol till straffregisterbrott. Av denna definition att döma kommer i undersökningen de personer, som efter frigivningen begå ett eller flera brott utan att bli upptäckta men senare fasttagas för något ytterligare brott, att anses som återfallsförbrytare av ordningsnummer ett, även om de inför domstolen erkänna de mellanliggande återfall, för vilka de ej omedelbart fasttogos. Inkubationstiden torde i dessa fall ha räknats som tiden mellan frigivningen efter första brottet och fasttagandet för sista brottet. Speciellt vid redovisningen av återfallsrisken för olika former av straff för första brottet (tabell 17—19) hade det varit önskvärt om författaren diskuterat förekomsten av dessa återfallsförbrytelser.

Vare sig den här framförda metodkritiken är riktig eller icke ha de resultat författaren kommer till stort intresse, inte blott för domare, kriminologer och andra fackmän utan även för en vidare krets.

har i utredningen beräknats för de personer som under åren 1939—1941 frigivits efter att ha undergått ett fängelse- eller straffarbetsstraff, som utgör den första, andra eller tredje vistelsen å fängvårdsanstalt. Dessa personer ha följts under högst tre år efter frigivningen, varefter återfallsrisken beräknats enligt ungefärsamma formel som Groth använt och på basis av de under denna treårsperiod inträffade återfallen. För att få en jämförelse ha författarna dessutom beräknat återfallsrisken under en äldre period, varvid som utgångsmaterial tagits de personer, som år 1929 för första gången dömts till ansvar för brott, som införts i straffregistret. Dessa personer ha sedan observerats t. o. m. det tionde året efter frigivningen, varefter återfallsrisken för ett första, andra och tredje återfall beräknats för varje observationsår enl. samma riskformel, som använts för det andra materialet.

Som avslutning kan det kanske därför vara motiverat att ytterligare något referera resultaten av undersökningen.

85 % av samtliga dömda personer under perioden domfällades blott för ett brott, 10 % för två brott, 3 % för tre brott och 2 % för fyra eller flera brott.

Närmare 50 % av de registrerade förstagångsförbrytelsena voro tjuvnadsbrott, c:a 20 % voro förfalskningar, bedrägerier eller förskingringar och 10 % voro brott mot trafikförfattningar. Med stigande antal återfall sjunker den procentuella andelen för dessa största brottsgrupper. I stället ökar framförallt lösdrivarbrotten. Bland förstagångsförbrytarna tillhörde blott 2 % denna grupp, medan bland dem som återfallit fyra gånger kategorin omfattar hela 25 % av samtliga förbrytelser.

70 % av domarna över förstagångsförbrytelsena lödo på mindre än sex månaders fängelse eller straffarbete. Av dessa domar voro närmare 60 % villkorliga.

Av samtliga förstagångsförbrytare voro 71 % ogifta och 2 % skilda. Motsvarande procenttal i totalbefolkningen i motsvarande åldersklasser voro 60 % resp. 0 %. Av dem som återfallit i brott fyra gånger däremot voro drygt 80 % ogifta och 5 % fränskilda. Motsvarande siffror för totalbefolkningen med hänsyn tagen till åldersfördelningen bland fjärdegångsförbrytarna voro 39 % ogifta och knappa 1 % fränskilda. På samma sätt som de ogifta och fränskilda öka sin andel med stigande antal återfall ökar andelen av storstadsbrottslingar jämfört med brottslingar med hemort på landsbygden. Bland de första gången dömda kommo 25 % från storstäderna Stockholm, Göteborg och Malmö. Bland dem som återfallit fyra gånger svarade storstäderna för 35 %.

Socialklassindelningen av brottslingarna har följt den, som använts i den officiella kriminalstatistiken. I regel indelas ju befolkningen i tre socialklasser: I över-, II medel- och III under- (arbetar)klass. Kriminalstatistiken särskiljer dock ur socialgrupp III en speciell socialgrupp IV, omfattande vagabonder, bettlare etc. Av förstagångsförbrytarna tillhörde 3 % socialgrupp I, 20 % socialgrupp II, 75 % socialgrupp III och 1 % socialgrupp IV. Med stigande andel återfall sjunker andelen för brottslingar från socialgrupp I och II, är ungefär densamma för socialgrupp III och stiger för socialgrupp IV. Bland dem som återfallit i brott fyra gånger kommo 8 % från socialgrupp II, 75 % från socialgrupp III och 17 % från socialgrupp IV.

Som allmänt omdöme om utredningen vill jag framhålla, att den trots sin ringa omfattning (blott 40 sidor) utgör ett betydande bidrag till svensk kriminalstatistik. Man får hoppas, att författaren även i fortsättningen kommer att utnyttja det goda och relativt lättillgängliga primärmaterial och sin egen ingående kännedom om den svenska statistiken på området till analyser av brottslighetens och återfallsbrottslighetens omfattning och förändringar utöver vad som nu publiceras i den officiella statistiken. Därvid anser jag det dock vore önskvärt på sätt ovan antytts med en omprövning av använda metoder.

Sven Moberg.

WOLFGANG HIRSCH: *Vilfredo Pareto. Ein Versuch über sein soziologisches Werk.* Occident-Verlag/Pantheon-Verlag, Zürich-Bruxelles, 1948, 106 s.

Få äldre sociologer ha så lyckats bevara sin aktualitet som Vilfredo Pareto (1848—1923), trots att han är en utpräglad teoretiker. Man kan därför fråga sig vad det är i hans teorier, som så fångsamt senare samhällsforskare, att de såväl diskuterat hans teorier och skrivit monografier om honom som översatt hans arbeten till olika språk, särskilt hans stora huvudarbete i fyra band, *Trattato di Sociologia generale* (1916; i engelsk övers. under titeln *The Mind and Society*, 1935).

Vilfredo Pareto är emellertid mycket omdiskuterad. Detta kanske ej i främsta rummet gäller hans matematiskt orienterade nationalekonomi, som föranledde den schweiziske nationalekonomen Léon Walras att rekommendera honom till en professur i Lausanne, utan mera hans rent sociologiska teorier, som av hans landsman, Benedetto Croce, karakteriserades som ett exempel på vetenskaplig uppblåsthet. När det ovannämnda arbetet utkom i Amerika, uppstod i *New York Times* en hetsig diskussion om denna sociologis värde.

Möjligt är, att det är hans politiskt-sociologiska teorier, som hållit hans sociologi levande. Otvivelaktigt har han med dessa teorier spelat en viss historisk roll. Han har stått i brevväxling med George Sorel, våldets filosof, och han tycks ha utövat ett visst inflytande på Mussolinis ideologi. Särskilt gäller detta läran om »eliten». Pareto föraktade vidare demokratien. I vad mån detta förakt gjorde honom till en förespråkare för fascismen, diskuteras av Wolfgang Hirsch i ovan angivna monografi över Pareto och hans sociologi. Hirsch påpekar, att Pareto i fascismen såg en historisk nödvändighet, men han delade ej dess teorier. Atminstone hävdade han en oinskränkt tryckfrihet. Det är möjligt, att Mussolini hade åhört några föreläsningar av Pareto i Lausanne. Att den italienske självhärskaren uppskattade Pareto, framgår ej minst därav, att denne utsågs till senator.

Man kan säga, att Pareto förhöll sig mera negativt till demokratien än positivt till fascismen. Han beundrade emellertid det tyska kejsardömet. Däremot skulle nog nationalsocialismen ej kunna bygga på hans teorier. Han var visserligen anti-intellektualist, men raschauvinism betraktades av honom såsom uppbyggd på propaganda och hyckleri. Ej heller marxisterna skulle kunna få stöd hos honom, ty även klasskampsideologien betraktades av honom som en politisk propaganda avsedd att hjälpa dess förfäktare till makten.

Ehuru Pareto vänder sig mot den franska positivistiska vetenskapsläran, särskilt dess tro på vetenskapen som något heligt, kallar han dock sin egen sociologi för logisk-experimentell empirism, som otvivelaktigt ger uttryck för positivistisk vetenskapsteori. Men mot den franska positivismen, t. ex. sådan som den framträder hos Comte, riktar Pareto de invändningarna, att den var föga empirisk, att den var dogmatisk och att den förde till humanitära värderingar. Pareto däremot försöker vara empirisk odogmatisk i sin vetenskap. Han vill ej göra gällande, att hans metod skulle vara alla andra överlägsen; det är konventionellt, vilken metod man väljer. Icke ens i vetenskapen kan man enligt Pareto finna en absolut sanning.

SKRIFTER UTGIVNA AV FAHLBECKSKA STIFTELSEN:

- I. SVEN HELANDER: Marx och Hegel. 1920. Pris kr. 4:—.
- II. CURT WEIBULL: Lübeck och Skånemarknaden. 1922. Pris kr. 3: 50.
- III. HALVAR G. F. SUNDBERG: Bidrag till frågan om besluts verkställbarhet enligt kommunallagarna. 1924. Pris kr. 3:—.
- IV. ISRAEL MYRBERG: Om tjänstemäns oavsättlighet. 1925. Pris kr. 5:—.
- V. ERIK LINDAHL: Arbetsdagens förkortning. 1925. Pris kr. 1: 25.
- VI. HERBERT TINGSTEN: Konstitutionella fullmaktslagar i modern parlamentarism. 1926. Pris kr. 4: 50.
- VII. CURT ROHTLIEB: Johan Fischerström. 1926. Pris kr. 1: 50.
- VIII. BIRGER WEDBERG: Nådefrågor historiskt belysta. 1926. Pris kr. 2: 75.
- IX. FREDRIK LAGERROTH: Indelnings- och grundskatteväsendets avveckling. Ett systemskifte inom svensk statshushållning. 1927. Pris kr. 8:—.
- X. GEORG ANDRÉN: Huvudströmningar i tysk statsvetenskap från tyska rikets grundläggning till 1900-talets början. 1928. Pris kr. 12:—.
- XI. FREDRIK LAGERROTH: Statsreglering och finansförvaltning i Sverige till och med frihetstidens ingång. 1928. Pris kr. 10:—.
- XII. GUNNAR BOMGREN: Sekreta utskottet 1723—1756. 1928. Pris kr. 4: 50.
- XIII. GUSTAF OLSSON: Den indiska författningskrisen. 1929. Pris kr. 10:—.
- XIV. ERIK LINDAHL: Penningpolitikens mål. 1929. Pris kr. 3:—. Slutsäld.
- XV. HERBERT TINGSTEN: Regeringsmaktens expansion under och efter världskriget. Studier över konstitutionell fullmaktslagstiftning. 1930. Pris kr. 7:—.
- XVI. ERIK LINDAHL: Penningpolitikens medel. 1930. Pris kr. 6:—. Slutsäld.
- XVII. Studier över den svenska riksdagens kontrollmakt. Utgivna av Statsvetenskapliga Föreningen i Uppsala genom AXEL BRUSEWITZ. 1930. Pris kr. 12:—.
- XVIII. F. J. LINDERS: Bidrag till kännedomen om den kommunala beskattningen ... i Sveriges landskommuner under åren 1918—1928, 1933. Pris kr. 6:—.
- XIX. JOHAN ÅKERMAN: Konjunkturteoretiska problem. 1934. Pris kr. 4:—.
- XX. S. D. WICKSELL: Befolkningsrörelsen i Sveriges härader, tingslag och städer 1911—1925 samt i Sveriges bygder 1901—1925. 1934. Pris kr. 5:—.
- XXI. KARL ARVID EDÉN: Undersökning av abortförekomsten i Sverige under senare år. Verkställd på uppdrag av medicinalstyrelsen. 1934. Pris kr. 2: 25.
- XXII. E. AROSENIUS: Yrkesväxlingen från en generation till en annan i en medelstor svensk stad. 1936. Pris kr. 2: 50.
- XXIII. PAUL DAHN: Studier rörande den studerande ungdomens geografiska och sociala härkomst. 1936. Pris kr. 15:—.
- XXIV. JOHAN ÅKERMAN: Ekonomisk kausalitet. 1936. Pris kr. 5:—.
- XXV. E. AROSENIUS: Yrkesväxlingen från en generation till en annan inom ett utvalt svenskt landsbygdsområde (Motala fogderi). 1937. Pris kr. 2: 50.
- XXVI. LARS FRYKHOLM: Översikt över riksdagshandlingar samt författnings- och rättsfalls-samlingar. 1939. Pris kr. 2: 50.
- XXVII. CARSTEN WELINDER: Företagens inkomstbeskattning. 1941. Pris kr. 8:—.
- XXVIII. HANNES HYRENIUS: Studier rörande den utomäktenskapliga fruktsamhetens variationer. 1941. Pris kr. 3: 75.
- XXIX. IVAR SUNDBOM: Modern handels- och valutapolitik. 1941. Pris kr. 6:—.
- XXX. GUSTAF OLSSON: 1935 års indiska författning. 1942. Pris kr. 4:—.
- XXXI. R. ERICH: Studier i internationell rättskipning. 1943. Pris kr. 3: 50.
- XXXII. FREDRIK LAGERROTH: Den svenska landslagens författning i historisk och komparativ belysning. 1947. Pris kr. 9:—.
- XXXIII. RAGNAR OLSSON: Riksdagsmannavalen till bondeståndet under den senare delen av frihetstiden (1740—1772). 1948. Pris kr. 7: 50.
- XXXIV. FREDRIK LAGERROTH: Tyskt och nordiskt i Danmarks författningsutveckling 1666—1849. Till 100-årsminnet av junigrundlovens tillkomst. 1949. Pris kr. 7: 50.